

Εισαγωγή

Πέραν του διαμεσολαβητικού και ελεγκτικού του ρόλου, ο Συνήγορος στην πορεία του από το 1998 έως σήμερα, ενδύθηκε μια σειρά νέων αρμοδιοτήτων, ή, σε πεδία που ήδη παρενέβαινε βάσει της γενικότερης αρμοδιότητάς του, του ανατέθηκαν με εξειδικευμένη νομοθεσία ευρύτερα καθήκοντα και νέες αρμοδιότητες, που σχετίζονται με:

- την υπεράσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, την καταπολέμηση των διακρίσεων,
- την επίβλεψη των επιστροφών των αλλοδαπών κατοίκων τρίτων χωρών στις πατρίδες τους,
- την καταπολέμηση της αυθαιρεσίας των σωμάτων ασφαλείας και των σωφρονιστικών μηχανισμών,
- την προσπάθεια της δημόσιας υγείας,
- την πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας.

Οι αρμοδιότητες αυτές, μερικές εκ των οποίων εκτείνονται όχι μόνο στο στενό δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα, αλλά και στον ιδιωτικό τομέα, αναδεικνύουν τον Συνήγορο του Πολίτη σε φορέα πολλαπλών ιδιοτήτων: Διαμεσολαβητή και Ελεγκτικό Μηχανισμό της Νομιμότητας της Διοικητικής Δράσης (Ombudsman), Φορέα Παρακολούθησης της Εφαρμογής και Προώθησης της Αρχής της Ίσης Μεταχείρισης (National Equality Body), Εθνικό Μηχανισμό Πρόληψης (National Preventive Mechanism) και Μηχανισμό Παρακολούθησης (Monitoring Mechanism). Το σύνολο των δράσεων αυτών έχουν επιτρέψει στο Συνήγορο να έρθει σε επαφή με όλο το φάσμα των προβλημάτων και αγκυλώσεων που παρουσιάζονται στη δημόσια σφαίρα, αλλά και στον ιδιωτικό τομέα και την αγορά εργασίας, να αναπτύξει πολλαπλές και σύνθετες δεξιότητες στην αντιμετώπισή τους, να αποκτήσει βαθιά γνώση της εγχώριας και ευρωπαϊκής νομοθεσίας και νομολογίας, αλλά και των αντίστοιχων δράσεων και των πολιτικών, καθιστώντας τον μια μοναδική για την ελληνική πραγματικότητα δεξαμενή σκέψης, γνώσης, δράσης και ανθρώπινου δυναμικού.

Στην συνέχεια παρατίθενται οι συνοπτικοί απολογισμοί των δράσεων αυτών του Συνηγόρου για το τρέχον έτος.

Ίση μεταχείριση και καταπολέμηση των διακρίσεων

Η παρούσα Έκθεση περιγράφει συνοπτικά τα ζητήματα και τις τάσεις που εμφανίζουν οι αναφορές που εξέτασε ο Συνήγορος ως φορέας προώθησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης. Πρόκειται ουσιαστικά για την αποτύπωση των κρίσιμων ζητημάτων που ανέδειξε η εφαρμογή του Ν. 3896/2010 για την ίση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών, και η πρώτη εφαρμογή του ψηφισθέντος τον Δεκέμβριο του 2016, Ν. 4443/2016 «Ενσωμάτωση της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνικής τους καταγωγής, της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία και της Οδηγίας 2014/54/ΕΕ περί μέτρων που διευκολύνουν την άσκηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας εργαζομένων». Με τον τελευταίο αυτό νόμο καταργήθηκε ο προηγούμενος Ν. 3304/2005 και επήλθαν οι εξής σημαντικές αλλαγές:

- ενιαία ανάθεση της αρμοδιότητας για την προώθηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, στον Συνήγορο
- προσθήκη της χρόνιας πάθησης, της οικογενειακής και κοινωνικής κατάστασης και της ταυτότητας φύλου ή των χαρακτηριστικών φύλου, ως λόγων διάκρισης πέραν των ήδη προστατευόμενων, στο πεδίο της απασχόλησης και της εργασίας
- διεύρυνση των τύπων διάκρισης και συμπερίληψη της πολλαπλής διάκρισης, της διάκρισης λόγω νομιζόμενων χαρακτηριστικών, της διάκρισης λόγω σχέσης με άτομα που διαθέτουν ένα από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά
- συμπερίληψη των εύλογων προσαρμογών στους τύπους απαγορευμένων λόγων διάκρισης και ορισμός της έννοιας σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα Ατόμων με Αναπηρία.

Ο Ν. 4443/2016, σε συνδυασμό με τον Ν. 3896/2010, προσδίδει στον Συνήγορο συνεκτική αρμοδιότητα για ζητήματα ίσης μεταχείρισης στο πεδίο εφαρμογής των δύο αυτών νόμων, αλλά και μια συνολική εποπτεία των διακρίσεων και των τάσεων που αυτές εμφανίζουν στη χώρα μας.

1. Διακρίσεις λόγω φύλου

Τα ζητήματα διακρίσεων λόγω φύλου παραμένουν υπαρκτά και κρίσιμα. Συχνά συνδέονται με στερεοτυπικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις που ενίοτε ενέχουν δομικό χαρακτήρα, πάντως εξακολουθούν να εμφανίζονται τακτικά στη διοικητική πρακτική, αλλά και την πρακτική ιδιωτών, παρά το ισχύον ειδικό πλαίσιο προστασίας.

1.1. Διακρίσεις λόγω φύλου στον δημόσιο τομέα

Στον δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα, αθέμιτες αποκλίσεις από την οφειλόμενη ισότιμη μεταχείριση ανδρών και γυναικών εξακολουθούν να υφίστανται τόσο στους όρους πρόσβασης στην εργασία, όσο και στην υπηρεσιακή εξέλιξη. Ακόμη κι αν δεν περιλαμβάνονται ευθέως στη νομοθεσία, εμμέσως διαπιστώνονται λόγω του αποτελέσματος που έχει μια κατ' αρχήν ουδέτερη απαίτηση ή κριτήριο. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η έμμεση διάκριση σε βάρος των γυναικών υποψηφίων για τις Σχολές της ΕΛΑΣ και το Πυροσβεστικό Σώμα, λόγω της θέσπισης ενιαίου κατώτατου ορίου ύψους 1.70μ για τα δύο φύλα, όρος που, μολοντί ουδέτερος, θέτει στην πράξη σε μειονεκτική θέση ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών παρά ανδρών.

Η μητρότητα και οι απαιτήσεις της αποτελεί παγίως ένα ζήτημα που θέτει τις εργαζόμενες γυναίκες σε μειονεκτική θέση. Η απουσία τους από την εργασία λόγω μητρότητας επιφέρει εν γένει αρνητικές συνέπειες στα εργασιακά τους δικαιώματα, στην επαγγελματική τους ανέλιξη και στην ανάληψη εκ μέρους τους θέσεων ευθύνης. Συστηματικά καταγράφεται στις αναφορές ότι οι εργαζόμενες μητέρες όταν επιστρέφουν στην υπηρεσία τους μετά από άδεια μητρότητας και μολοντί δικαιούνται, σύμφωνα με τη νομοθεσία, να καταλάβουν είτε την ίδια θέση εργασίας είτε ισοδύναμη, στην πράξη αυτό δεν συμβαίνει. Αντίστοιχη έμμεση αρνητική επίπτωση στην υπηρεσιακή εξέλιξη έχει και η συστηματική άρνηση υπολογισμού του διαστήματος που αφορά άδειες μητρότητας στον χρόνο προϋπηρεσίας της υπαλλήλου. Η πρακτική υιοθετείται ακόμη και από το ΑΣΕΠ με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προσκόμματα είτε στην πρόσβαση στην απασχόληση είτε ιδίως στην υπηρεσιακή εξέλιξη της μητέρας υπαλλήλου.

Σοβαρά ελλείμματα πάντως παρατηρούνται σε ό,τι αφορά και το ενιαίο προστατευτικό περιεχόμενο της μητρότητας. Στην πράξη η προστασία της μητρότητας ποικίλλει ανάλογα με το εργασιακό καθεστώς και τον κλάδο απασχόλησης. Είναι ενδεικτικό ότι οι μητέρες, μόνιμοι εκπαιδευτικοί, αποκλείονται από την άσκηση δικαιωμάτων σχετιζόμενων με τη μητρότητα, όπως, από τη δυνατότητα μετατροπής του μειωμένου ωραρίου σε συνεχόμενη άδεια ανατροφής ή το αντίστροφο.

Θετική νομοθετική πρωτοβουλία το 2017, για την οποία ο Συνήγορος είχε κάνει παρέμβαση ήδη από το έτος 2015, υπήρξε η επέκταση της προστασίας από απόλυση, που επιφυλασσόταν μόνον στις φυσικές μητέρες, στις εργαζόμενες που βρίσκονται σε διαδικασία υιοθεσίας, αλλά και στις τεκμαιρόμενες και κυοφόρους μητέρες, στο πλαίσιο της παρένθετης μητρότητας.²⁷⁴

Στερεοτυπικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις έχουν πάντως επιπτώσεις και στα δικαιώματα ισότιμης μεταχείρισης ανδρών εργαζομένων. Μολονότι τα δικαιώματα ανατροφής αφορούν και τους δύο γονείς, η παρεχόμενη προστασία των πατέρων εργαζομένων φαίνεται να υπολείπεται σοβαρά εκείνης των μητέρων, γεγονός που αναδεικνύεται από σειρά υποθέσεων. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις απόρριψης αιτημάτων για χορήγηση σωρευτικής άδειας ανατροφής τέκνου σε εργαζόμενους, με την αιτιολογία μάλιστα ότι η δυνατότητα αυτή επιφυλάσσεται μόνον στις μητέρες. Συχνά στις περιπτώσεις αυτές, η παρέμβαση του Συνηγόρου αποκαθιστά το θιγόμενο δικαίωμα του εργαζόμενου, χρήζει ωστόσο ενιαίας και μη αμφισβητούμενης αντιμετώπισης από τις υπηρεσίες του δημοσίου. Επίσης, σε περιπτώσεις που λόγω ειδικών συνθηκών, οι ευθύνες ανατροφής του πατέρα είναι αυξημένες ως προς την φροντίδα ανηλίκων τέκνων (π.χ. πατέρας μονογονέας), ο Συνήγορος έχει ζητήσει την εφαρμογή ρυθμίσεων, κατ' αναλογία των προβλεπόμενων για την ειδική παροχή προστασίας μητρότητας.

1.2. Διακρίσεις λόγω φύλου στον ιδιωτικό τομέα

Στον ιδιωτικό τομέα, συχνά καταστρατηγείται η εργατική νομοθεσία που προστατεύει εργαζόμενες που βρίσκονται σε κατάσταση εγκυμοσύνης ή έχουν μόλις επιστρέψει από άδεια μητρότητας. Στις περιπτώσεις αυτές, ο Συνήγορος συνεργάζεται στενά με το ΣΕΠΕ, προκειμένου να αντιμετωπιστούν άμεσα, στο πλαίσιο των εργατικών διαφορών και της αποτελεσματικής προστασίας που αυτό παρέχει.

Οι καταγγελίες συμβάσεων εργασίας εργαζομένων που προστατεύονται από απόλυση, εξακολουθούν να λαμβάνουν χώρα, χωρίς την επίκληση σπουδαίου λόγου, κατά παράβαση των διατάξεων της εργατικής νομοθεσίας. Συχνά, ο σπουδαίος λόγος, η συνδρομή του οποίου επαφίεται στα αρμόδια δικαστήρια, γνωστοποιείται μεταγενέστερα και εξωδίκως από τον εργοδότη, γεγονός που συνιστά παραβίαση της εργατικής νομοθεσίας. Ο Συνήγορος, πάντως, παγίως κρίνει στις περιπτώσεις αυτές ότι δεν αιτιολογείται δεόντως η καταγγελία της σύμβασης εργασίας προστατευόμενης μητέρας, όταν ο σπουδαίος λόγος γνωστοποιείται μεταγενέστερα στην εργαζόμενη.

274. Ν. 4488/17, αρ. 48

Κατόπιν χειρισμού σειράς υποθέσεων στις οποίες διαπιστωνόταν μεθόδευσή από πλευράς εργοδοτών να προβαίνουν σε δηλώσεις οικειοθελούς αποχώρησης εργαζομένων που προστατεύονταν από απόλυση, ο Συνήγορος διατύπωσε συγκεκριμένη νομοθετική πρόταση, για την αντιμετώπιση αυτής της συχνά επαναλαμβανόμενης καταχρηστικής πρακτικής. Με τον νέο Ν. 4488/2017 (άρ. 38), επιχειρείται η προστασία των εργαζομένων από τέτοιες πρακτικές, υπάρχει ωστόσο έντονος προβληματισμός σχετικά με την αποτελεσματικότητα της νέας διάταξης.

Τέλος, ένα ζήτημα που επανέρχεται συχνά, αφορά την υποχρέωση του εργοδότη για τη λήψη μέτρων που διασφαλίζουν την ασφάλεια και την υγεία των εγκύων εργαζομένων στην εργασία τους. Στις περιπτώσεις αυτές, συχνά διαπιστώνονται παραβάσεις της αρχής της πρόνοιας εκ μέρους εργοδοτών.

1.3. Σεξουαλική παρενόχληση

Οι καταγγελίες για σεξουαλική παρενόχληση εξακολουθούν να είναι περιορισμένες για λόγους που άπτονται τόσο της δυσχέρειας απόδειξης των πραγματικών περιστατικών όσο και των αναστολών των θυμάτων, που συχνά σχετίζεται με τον στιγματισμό των ιδίων. Ο Συνήγορος εξέτασε αναφορά για σεξουαλική παρενόχληση εργαζομένης, η οποία απελύθη δύο έτη αργότερα. Το χρονικό διάστημα που είχε μεσολαβήσει μεταξύ της τέλεσης της σεξουαλικής παρενόχλησης και της απόλυσης της εργαζομένης, δεν εμπόδισε τον Συνήγορο να καταλήξει στη διαπίστωση ότι η απόλυση ασκήθηκε καταχρηστικά ως αντίδραση του εργοδότη στην καταγγελία της εργαζομένης, καθώς κατά τη διερεύνηση της αναφοράς προέκυψε ότι σε αντίστοιχες καταγγελίες είχαν προβεί άλλες τέσσερις εργαζόμενες, εκ των οποίων απολύθηκαν οι τρεις το ίδιο χρονικό διάστημα με την καταγγέλλουσα.

2. Διακρίσεις λόγω φυλετικής / εθνοτικής καταγωγής

Ο Συνήγορος παρεμβαίνει σε θέματα που «παραδοσιακά» έχουν καταγραφεί και αντιμετωπίζονται ως διακρίσεις λόγω φυλετικής και εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής (π.χ. Ρομά, πρόσωπα με μη ελληνική καταγωγή, μέλη μειονοτικών ομάδων κ.λπ.). Ο Ν. 4443/2016 συμπεριλαμβάνει ως νέους λόγους διάκρισης το χρώμα και τις γενεαλογικές καταβολές, είναι ωστόσο, αμφίβολο αν οι συγκεκριμένοι λόγοι διάκρισης προσθέτουν κάτι νέο στην ήδη παρεχόμενη προστασία λόγω εθνικής ή φυλετικής καταγωγής.

2.1. Ρομά

Ο κοινωνικός αποκλεισμός των Ρομά, η επιβίωση δηλαδή, σημαντικού μέρους του πληθυσμού αυτού στο περιθώριο της ελληνικής κοινωνίας, υπό συνθήκες διαβίωσης απολύτως ακατάλληλες για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και την ασφάλεια του ατόμου, εξακολουθεί να παραμένει μείζον πρόβλημα που χρήζει συντονισμένης αντιμετώπισης. Στο πεδίο αυτό, ο Συνήγορος εστίασε τις παρεμβάσεις του στα ζητήματα αστικοδημοτικής κατάστασης (μη δημοτολόγηση, αποσπασματική ή με εσφαλμένα στοιχεία καταχώρηση στα ληξιαρχεία, τα δημοτολόγια και τα μητρώα αρρένων), καθώς επίσης και σε θέματα στεγαστικής αποκατάστασης και πρόσβασης στην εκπαίδευση των παιδιών Ρομά.

2.2. Αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες

Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι αιτούντες άσυλο, αλλά και οι αναγνωρισμένοι πρόσφυγες κατά τη διαμονή τους στη χώρα, συχνά αποτελούν άμεση ή έμμεση διάκριση. Για παράδειγμα, η άρνηση συναλλαγής καταστημάτων των τραπεζών με αιτούντες άσυλο που δεν προσκομίζουν ταξιδιωτικά έγγραφα αποτελεί δυσμενή σε βάρος τους διάκριση λόγω της ιδιότητάς τους ως αιτούντων διεθνή προστασία. Στις περιπτώσεις αιτούντων άσυλο, μεταναστών και προσφύγων, ο Συνήγορος εξετάζει παράλληλα τη διάσταση του φύλου ή και άλλων λόγων διάκρισης στην παρεχόμενη προστασία, προκειμένου να αναδείξει την ανάγκη συνεκτίμησης της διάστασης αυτής κατά τις διαδικασίες που τους αφορούν τόσο στον εντοπισμό ευάλωτων ομάδων και την παροχή κατάλληλης προστασίας, όσο και στη διασφάλιση κατάλληλων συνθηκών διαβίωσης στις δομές φιλοξενίας.

3. Διακρίσεις λόγω θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων

Τα ζητήματα διακρίσεων λόγω θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων αφορούν κατά βάση, είτε ρυθμιστικές επιλογές της Πολιτείας σε ζητήματα ευαίσθητα για όσους εκπροσωπούν διαφορετικές από την πλειοψηφία θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις (αδειοδότηση χώρων λατρείας, αντιρρησίες συνείδησης), είτε μη επαρκώς εμπεδωμένη αντίληψη των αρμοδίων υπηρεσιών για τον διαχωρισμό του κοσμικού από τον θρησκευτικό χαρακτήρα ορισμένων διοικητικών λειτουργιών (ταφή, καταχώρηση στοιχείων νεογνών).

Ειδικά για το θέμα της εναλλακτικής πολιτικής-κοινωνικής υπηρεσίας, παρά τη βελτίωση της νομοθεσίας, υπάρχουν ακόμη σημαντικά θέματα που παραμένουν

ανοιχτά και απαιτούν τις διορθωτικές κινήσεις της Πολιτείας, όπως η ασφαλιστική αναγνώριση του χρόνου φυλάκισης των αντιρρησιών, η υπέρμετρη και άνιση, σε σχέση με τους υπηρετούντες στο στρατό, διάρκεια του προς εξαγορά υπολοίπου θητείας και η σύνθεση και λειτουργία των επιτροπών αναγνώρισης αντιρρησιών συνείδησης.

Η ταφή ετερόδοξων πολιτών στα κοιμητήρια αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς, από το οποίο αναδεικνύεται η παραγνώριση του κοσμικού χαρακτήρα των νεκροταφείων που ανήκουν στην αρμοδιότητα των δήμων, αλλά και μια υποβόσκουσα αντίληψη περί δικαιωμάτων ταφής δύο ταχυτήτων, ανάλογα με το θρήσκευμα του τεθνεώτος.

4. Διακρίσεις λόγω αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης

Η μετάβαση από το ιατρικό-προνοιακό στο κοινωνικό μοντέλο προσέγγισης της αναπηρίας, σηματοδοτεί την αντιμετώπισή της ως αποτέλεσμα της αδυναμίας ανταπόκρισης του περιβάλλοντος στις ειδικές συνθήκες που δημιουργεί σε συγκεκριμένα άτομα η ύπαρξη κάποιας μακροχρόνιας σωματικής, ψυχικής, διανοητικής ή αισθητηριακής πάθησης. Με τον Ν. 4443/2016, θεσμοθετήθηκε ως μη επιτρεπτό κριτήριο διάκρισης, πέραν της αναπηρίας και η χρόνια πάθηση, ενώ συμπεριλήφθηκε στις μορφές διάκρισης η άρνηση εύλογων προσαρμογών, στον τομέα της εργασίας και της απασχόλησης.

Ο Συνήγορος διαμεσολάβησε επιτυχώς για την επανακατάταξη διαγραφέντος σπουδαστή στην ΕΛΑΣ λόγω χρόνιας πάθησης, αλλά και για την ικανοποίηση αιτημάτων υπηρεσιακής μετακίνησης και ανάθεσης κατάλληλων καθηκόντων σε υπαλλήλους υπηρεσιών με αναπηρία ή χρόνια πάθηση. Επίσης, διαπίστωσε παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης από ιδιωτική επιχείρηση, η οποία απέλυσε οροθετικό εργαζόμενο.

Πέρα, όμως, από την εργασία και την απασχόληση, η διασφάλιση των αναγκαίων μέτρων εύλογων προσαρμογών αναγνωρίζεται στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα των ΑμεΑ, ως μέσο προαγωγής, εν γένει, της ισότητας και της εξάλειψης των διακρίσεων σε βάρος των ΑμεΑ. Παράλληλα, η άρνηση παροχής αυτών, εφόσον δεν συνεπάγονται δυσανάλογο ή αδικαιολόγητο βάρος, αναγνωρίζεται ρητά ως μορφή διάκρισης. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Συνήγορος μεσολάβησε για την παραχώρηση αποκλειστικής θέσης στάθμευσης για όχημα ΑμεΑ, αλλά και για την άρση γραφειοκρατικών προσκομμάτων κατά την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες (διαδικασία έκδοσης κάρτας για τη δωρεάν μετακίνηση ΑμεΑ).

Τέλος, με τον Ν. 4443/2016, θεσμοθετήθηκε ρητά ως μορφή διάκρισης και η διάκριση λόγω σχέσης, επεκτείνοντας την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης και σε πρόσωπα που δεν διαθέτουν τα ίδια προστατευόμενο προσωπικό χαρακτηριστικό, αλλά συνδέονται με πρόσωπα που το διαθέτουν και συμμετέχουν στην φροντίδα τους. Υπό το πρίσμα αυτό, εξετάστηκαν αιτήματα εργαζομένων στον δημόσιο τομέα που ζητούσαν διευκολύνσεις ως προς το ωράριο ή τον τόπο παροχής εργασίας τους για τον λόγο ότι φρόντιζαν οικεία τους πρόσωπα με αναπηρία.

5. Διακρίσεις λόγω ηλικίας

Παρά την καθολική απαγόρευση των ηλικιακών διακρίσεων ως όρου πρόσβασης στην εργασία και την απασχόληση με τον Ν. 4443/2016, στην εθνική νομοθεσία εξακολουθούν να υπάρχουν διατάξεις που αντιβαίνουν στον νόμο, θέτοντας ανώτατα ηλικιακά όρια. Για να μπορεί να θεωρηθεί επιτρεπτή η θέσπιση ανωτάτου ορίου ηλικίας, πρέπει να προκύπτει, μέσω ειδικής αιτιολόγησης, ότι συνιστά αποδεδειγμένα χαρακτηριστικό ουσιώδους σημασίας σε σχέση με την ικανότητα εκτέλεσης συγκεκριμένης επαγγελματικής δραστηριότητας, να εξυπηρετεί την επίτευξη θεμιτού στόχου και να είναι εύλογο και αναγκαίο. **Συνήθως, όμως, θεσπίζονται ανώτατα ηλικιακά όρια είτε στερούμενα οποιασδήποτε ειδικής αιτιολόγησης, είτε συνοδευόμενα από ελλιπή ή αόριστη αιτιολόγηση, καθώς οι φορείς δεν επικαλούνται αντικειμενικά στοιχεία που να αιτιολογούν την αναγκαιότητα καθορισμού ανωτάτων ηλικιακών ορίων** (π.χ. ΔΕ Διανομέων στα ΕΛΤΑ, το 40ο έτος, ΠΕ και ΔΕ προσωπικό στον ΟΣΕ, το 40ο και 28ο έτος, αντίστοιχα κ.ά.).

Ο Συνήγορος έχει επανειλημμένα επισημάνει ως πάγια θέση του ότι, όταν προβλέπεται η υποβολή υποψηφίων συγκεκριμένων ειδικοτήτων σε πρακτική δοκιμασία, που αποσκοπεί στον έλεγχο της ικανότητάς τους να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των πραγματικών συνθηκών εκτέλεσης της εργασίας, καθίσταται απρόσφορο και ατελέσφορο μέσω η θέσπιση ανώτατου ηλικιακού ορίου (π.χ. προκήρυξη 10Κ/2017 της ΑΔΜΗΕ Α.Ε). **Πάντως, σταδιακά, αν και όχι ακόμη ικανοποιητικά, η διοίκηση φαίνεται να αναγνωρίζει τη θεσμικά προβλεπόμενη υποχρέωσή της να αιτιολογεί ειδικά τη θέσπιση ανωτάτων ηλικιακών ορίων κατά την πρόσβαση στην εργασία.** Ορισμένες υπουργικές αποφάσεις περιλαμβάνουν πληρέστερη αιτιολογία από το παρελθόν, χωρίς ωστόσο να επιτυγχάνεται η αποσύνδεση της ηλικίας από τη φυσική κατάσταση των υποψηφίων και την ικανότητά τους να αντεπεξέλθουν στα καθήκοντα των προκηρυσσόμενων θέσεων.

6. Διακρίσεις λόγω οικογενειακής κατάστασης

Ως προστατευόμενο χαρακτηριστικό, στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, η «οικογενειακή κατάσταση» περιλαμβάνει κάθε μορφή οικογενειακής σχέσης, δηλαδή τους βιολογικούς δεσμούς που αναπτύσσονται μεταξύ ενός ζεύγους, των τέκνων και του/των γονέα/ων τους, καθώς και των τέκνων μεταξύ τους. Οι υποθέσεις που διερευνήθηκαν από τον Συνήγορο στο πεδίο αυτό αφορούν διαφορετική μεταχείριση προσώπων λόγω του τύπου ένωσής του με άλλο πρόσωπο του ιδίου ή διαφορετικού φύλου (θρησκευτικός ή πολιτικός γάμος, σύμφωνο συμβίωσης), καθώς και την αδικαιολόγητη κατ' αρχήν διαφορετική μεταχείριση γονέων ή τέκνων μονογονεϊκών οικογενειών και διαζευγμένων ατόμων και των τέκνων αυτών.

7. Διακρίσεις λόγω κοινωνικής κατάστασης

Ο κοινωνικός στιγματισμός του προσώπου που ανήκει σε κοινωνικό υποσύνολο με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά – ή σχετίζεται με αυτό – αναπαράγει στερεότυπα που συντηρούν διακρίσεις. Ο Συνήγορος παρενέβη για την προστασία ευπαθών ομάδων (πρώην φυλακισμένοι, άνεργοι, άτομα που κατοικούν σε περιθωριοποιημένες περιοχές κ.ά.) που υφίστανται διακρίσεις κατά την πρόσβαση στην εργασία, στις κοινωνικοασφαλιστικές και προνοιακές παροχές, καθώς και σε αγαθά και υπηρεσίες.

8. Διακρίσεις λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και ταυτότητας φύλου

8.1. Σεξουαλικός προσανατολισμός

Ο Συνήγορος παγίως επισημαίνει στις παρεμβάσεις του ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός αποτελεί κοινωνικό δεδομένο και στοιχείο της προσωπικότητας ενός ατόμου που προστατεύεται αυτοτελώς στην εθνική και διεθνή νομοθεσία.

Κατά το 2017, ο Συνήγορος έγινε αποδέκτης αναφορών από ομόφυλα ζευγάρια, υπηκόων τρίτων χωρών, που έχουν προβεί σε σύναψη συμφώνου συμβίωσης με Έλληνα πολίτη, Ε.Ε. ή τρίτης χώρας και διαμαρτύρονταν για διακριτική μεταχείριση σε σχέση με αυτή που θα τους επιφύλασσε η διοίκηση αν είχαν τελέσει γάμο. Πρόκειται για υποθέσεις στις οποίες διαπιστώνεται άμεση διάκριση λόγω οικογενειακής κατάστασης (σύναψη συμφώνου αντί γάμου) και έμμεση διάκριση

λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού, καθώς τα ομόφυλα ζευγάρια δεν διαθέτουν τη δυνατότητα τέλεσης γάμου.

8.2. Ταυτότητα φύλου

Η ταυτότητα φύλου είναι το σύνολο των χαρακτηριστικών, συμπεριφορών και ενδιαφερόντων, με τα οποία το κάθε άτομο εντάσσεται στην κοινωνία. Κατά το 2017, ο Συνήγορος χειρίστηκε αναφορές με τις οποίες είχε καταγγελλθεί διακριτική μεταχείριση λόγω ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου: α) στον χώρο εργασίας σε δημόσιες υπηρεσίες, β) στην παροχή ιατρικής φροντίδας σε δημόσια νοσοκομεία και γ) στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Ο Συνήγορος θεωρεί, κατ' αρχήν, θετικό βήμα τον Ν. 4491/2017 για τη νομική αναγνώριση της ταυτότητας, παρόλο που δεν ανταποκρίνεται πλήρως στις ευρωπαϊκές και διεθνείς συστάσεις για θέσπιση γρήγορων, διάφανων και εύκολα προσβάσιμων διαδικασιών αλλαγής των στοιχείων αστυνομικής ταυτότητας και λοιπών εγγράφων ταυτοποίησης των διεμφυλικών ατόμων. **Στο πλαίσιο της διαβούλευσης για τον εν λόγω νόμο, ο Συνήγορος επεσήμανε ειδικότερα την κρισιμότητα διατήρησης του δικαιώματος πρόσβασης των ανήλικων διεμφυλικών ατόμων στη διαδικασία ληξιαρχικής διόρθωσης του φύλου τους. Οι προτάσεις της Αρχής έγιναν, εν μέρει, δεκτές.**

2. Επιστροφές Αλλοδαπών

Ο Συνήγορος έχει ειδική αρμοδιότητα ως μηχανισμός εξωτερικού ελέγχου των αναγκαστικών επιστροφών πολιτών τρίτων χωρών στις χώρες καταγωγής τους (ευρωπαϊκή Οδηγία Επιστροφών 2008/115/ΕΚ, άρθρ. 8 παράγρ. 6, Ν. 3907/2011 άρθρο 23 παράγρ. 6) να ελέγχει με δειγματοληπτικούς ελέγχους όλα τα στάδια της διαδικασίας που ακολουθούν την έκδοση της απόφασης επιστροφής αλλοδαπού, την ενδεχόμενη διοικητική κράτησή του για τη διασφάλιση της απομάκρυνσης και την εκτέλεση της αστυνομικής επιχείρησης με χερσαία, θαλάσσια ή αεροπορική απομάκρυνση.

Ο εξωτερικός έλεγχος επιστροφών το 2017 με μια ματιά

Ο Συνήγορος επισκέφθηκε:

- 7 Προαναχωρησιακά Κέντρα Κράτησης Αλλοδαπών (ΠΡΟΚΕΚΑ)
- επίσης κρατητήρια αστυνομικών διευθύνσεων και αστυνομικών τμημάτων, στα οποία κρατούνται αλλοδαποί προς επιστροφή

Ο Συνήγορος μετείχε με στελέχη του ως παρατηρητές στις εξής επιχειρήσεις απομάκρυνσης έως τον Νοέμβριο 2017:

- 9 Κοινές Ευρωπαϊκές Επιχειρήσεις (πτήσεις) με το συντονισμό της FRONTEX, προς το Πακιστάν και τη Γεωργία,
- 24 επανεισδοχές (ακτοπλοϊκές ή αεροπορικές) προς την Τουρκία και
- 2 χερσαίες επιχειρήσεις απομάκρυνσης από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, αντίστοιχα, προς τα αλβανικά σύνορα.

2.1. Ευρωπαϊκή χρηματοδότηση της δράσης του εξωτερικού ελέγχου επιστροφών και διοικητικές καθυστερήσεις

Το πρόβλημα μη χρηματοδότησης από 1.7.2015 του εξωτερικού ελέγχου επιστροφών από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Ασύλου - Μετανάστευσης (AMIF), παρά τις σχετικές κανονιστικές προβλέψεις, επιλύθηκε στις 13.2.2017 με χρηματοδότηση της δράσης για 2 έτη, ως το τέλος του 2018.

Τα προβλήματα διοικητικών καθυστερήσεων (βλ.ειδική έκθεση Επιστροφών έτους 2016 σελ.10) δεν έχουν ωστόσο εκλείψει για την πρωτογενή δράση των επιστροφών από την ελληνική διοίκηση, η οποία λ.χ. ακόμη το 2017 δεν προβαίνει σε ναύλωση πτήσεων charter για εθνικές επιχειρήσεις επιστροφών, ενώ η προμήθεια κατάλληλων οχημάτων για χερσαίες επιχειρήσεις επιστροφής δεν έχει ακόμη πραγματοποιηθεί.

2.2. Αριθμητικά στοιχεία επιστροφών και κρατουμένων σε Προαναχωρησιακά Κέντρα

Οι αναγκαστικές επιστροφές που υλοποιήθηκαν κατά τους πρώτους 10 μήνες του 2017 κυμαίνονταν στους ίδιους περίπου αριθμούς -και μάλλον αυξητικά- σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά. Τα διαβιβασθέντα από την ΕΛΑΣ στοιχεία εμφανίζουν 11.187 αναγκαστικές επιστροφές, συμπεριλαμβανομένων των απελάσεων και επαναπροωθήσεων βάσει διμερών συμφωνιών με όμορες χώρες (κατά περίπου 84% πολιτών Αλβανίας), έναντι 10.697 το προηγούμενο έτος για το αντίστοιχο διάστημα.

Ως προς τους χώρους κράτησης, η ΕΛΑΣ ενημέρωσε τον Συνήγορο ότι την 1.11.2017 κρατούνταν συνολικά 2.598 αλλοδαποί στα Προαναχωρησιακά Κέντρα, αριθμός συντριπτικά μεγαλύτερος (κατά 60%) από τον αντίστοιχο αριθμό των 1.583 κρατουμένων το 2016.

Ο αντίστοιχος αριθμός των προς επιστροφή αλλοδαπών σε αστυνομικά κρατητήρια την 1.11.2017 είναι 974 άτομα, γεγονός που επιβεβαιώνει την εκ των ενόντων κράτηση μέχρι να εξευρεθεί χώρος σε Προαναχωρησιακά Κέντρα αλλά και το μεγάλο αριθμό διοικητικά κρατούμενων από την ΕΛΑΣ συνολικά. Ο Συνήγορος χαιρετίζει την παροχή στοιχείων για κρατούμενους εκτός ΠΡΟΚΕΚΑ το 2017, ως έμπρακτο δείγμα διαφάνειας από την ΕΛΑΣ.

2.3. Επισκέψεις σε προαναχωρησιακά κέντρα – Προβλήματα διαδικασίας επιστροφών

Από τις επισκέψεις του Συνηγόρου το 2017 σε Προαναχωρησιακά Κέντρα (ΠΡΟΚΕΚΑ) (Ταύρου, Κορίνθου, Αμυγδαλέζας, Λέσβου, Ξάνθης, Ορεστιάδας, Παρανεστίου) επιβεβαιώθηκαν κάποια από τα προβλήματα που είχαν επισημανθεί στην προηγούμενη ετήσια έκθεσή του (σελ.137), σε σχέση με την Οδηγία Επιστροφών (βλ.επίσης την ειδική ενότητα της παρούσας έκθεσης για την πρόληψη βασανιστηρίων και κακομεταχείρισης):

- ελλιπής ενημέρωση των κρατούμενων ως προς τη διαδικασία σε συνδυασμό με την παντελή έλλειψη διερμηνείας
- διαφοροποίηση κράτησης ανάλογα με την εθνικότητα, η οποία κατά το 2017 στα νησιά εμφανίζεται ως κράτηση ανάλογα με το ποσοστό αναγνώρισης της προσφυγικής ιδιότητας
- κράτηση για λόγους δημόσιας τάξης χωρίς την αναγκαία πάντα εξειδικευμένη αιτιολογία

Επίσης το 2017 εμφανίζεται το φαινόμενο της κράτησης αλλοδαπών για διάστημα έως και 3 μηνών στα τρία ΠΡΟΚΕΚΑ της Περιφέρειας Αν.Μακεδονίας-Θράκης πριν εισαχθούν στο Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ) Έβρου, γεγονός που οδήγησε τον Συνήγορο να επισημάνει στην ΕΛΑΣ τη ρητή πρόβλεψη του νόμου (άρθρ.9 παρ.1 και 14 παρ.1 Ν.4375/16) για την αντίστροφη διαδικασία, ώστε να εξετάζεται η ευαλωτότητα και η καταγραφή αιτήματος ασύλου των νεοεισερχομένων πριν αυτοί τεθούν σε διαδικασία κράτησης προς επιστροφή.

Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό αφενός με την κατασκευή νέων Προαναχωρησιακών Κέντρων στα νησιά (Κως, Σάμος)- σε χώρους που δημιουργούν προβληματική συνύπαρξη των ΠΡΟΚΕΚΑ με το χώρο πρώτης υποδοχής και ταυτοποίησης του ίδιου πληθυσμού- και αφετέρου με την αύξηση του αριθμού των κρατούμενων κατά 60% στα ΠΡΟΚΕΚΑ της χώρας το 2017, συμπληρώνει την εικόνα της γενίκευσης της κράτησης εν όψει επιστροφής, παρά το γεγονός ότι η Οδηγία Επιστροφών την θεωρεί εξαιρετικό μέτρο που η εφαρμογή του διέπεται από την αρχή

της αναλογικότητας, η οποία επιβάλλει «διαβάθμιση των μέτρων που πρέπει να ληφθούν προκειμένου να εκτελεστεί η απόφαση επιστροφής» (απόφαση ΔΕΕ El Dridi, C-61/11 PPU, 28.4.2011).

2.4. Εξωτερικός έλεγχος σε επιχειρήσεις επιστροφών / επανεισδοχών πολιτών τρίτων χωρών

2.4.1. Κοινές ευρωπαϊκές επιχειρήσεις αεροπορικής απομάκρυνσης

Ο Συνήγορος συμμετείχε με στελέχη του ως παρατηρητές (monitors) σε 9 Κοινές Ευρωπαϊκές Επιχειρήσεις (πτήσεις) με το συντονισμό της FRONTEX, προς το Πακιστάν και τη Γεωργία. Κατά το 2017 καταγράφεται ως σημαντική βελτίωση των ακολουθούμενων διαδικασιών η μη χρήση μέσων περιορισμού ή δέσμευσης, σε ανταπόκριση της σχετικής διαπίστωσης του Συνηγόρου στην προηγούμενη ετήσια έκθεσή του, που είχε καταγράψει ως σημαντικό πρόβλημα τη δέσμευση, ως επί το πλείστον με μεταλλικές χειροπέδες, ως πάγια διαδικασία, χωρίς εξατομικευμένη κρίση για την αναγκαιότητά της. Γενικότερα οι διαδικασίες διεξάγονται με επαγγελματισμό και ευγένεια από τους συνοδούς αστυνομικούς. Ο Συνήγορος διαπίστωσε ότι η παροχή τροφής και νερού, η χρήση καρτοτηλεφώνου και η προστασία της ιδιωτικότητας των κρατούμενων τηρούνται στις περισσότερες περιπτώσεις και επισήμανε ότι αποτελούν अपαρэгκλιτους κανόνες για κάθε επιχείρηση αναγκαστικής απομάκρυνσης.

Παραμένει, ωστόσο, έντονο το πρόβλημα της έλλειψης προηγούμενης έγκαιρης ενημέρωσης των αλλοδαπών για την επικείμενη απομάκρυνσή τους (προ 24 τουλάχιστον ωρών) που δημιουργεί αλυσιδωτά προβλήματα την ημέρα της επιχείρησης απομάκρυνσης. Επίσης γενικότερο πρόβλημα είναι η έλλειψη διερμηνείας από τις ελληνικές αρχές στο σημείο συγκέντρωσης των επιστρεφόμενων (Δ/ση Αλλοδαπών Αττικής). Παρουσιάστηκε επίσης σε κάποιες περιπτώσεις το πρόβλημα της ενημέρωσης της συνοδείας για την κατάσταση της υγείας των επιστρεφόμενων λίγο πριν την επιχείρηση (λ.χ. σε μια επιχείρηση, ενός πάσχοντος από aids κι ενός πάσχοντος από ηπατίτιδα C, για τους οποίους ωστόσο παρασχέθηκε πιστοποιητικό ικανότητας ταξιδιού («fit to travel») από την ιατρό του ΠΡΟΚΕΚΑ Ταύρου.

2.4.2. Επιχειρήσεις επανεισδοχής στην Τουρκία

Το 2017 ο εξωτερικός έλεγχος επικεντρώθηκε στη διαδικασία επανεισδοχής στην Τουρκία πολιτών τρίτων χωρών, κυρίως από τη Λέσβο, αεροπορικά ή ακτοπλοϊκά, σε υλοποίηση της Κοινής Δήλωσης Ευρωπαϊκής Ένωσης - Τουρκίας της 18.3.2016.

Η βασική διαπίστωση του Συνηγόρου από τις 24 επανεισδοχές -στις οποίες συμμετείχε με παρατηρητές έως τον Νοέμβριο 2017- είναι ότι συνεχίζουν να υφίστανται τα προβλήματα που είχε επισημάνει στην προηγούμενη ετήσια έκθεσή του (σελ.139) και συγκεκριμένα:

- Η μη έγκαιρη ενημέρωση των πολιτών Συρίας ή άλλων τρίτων χωρών ότι πρόκειται να περιληφθούν σε επιχείρηση επανεισδοχής στην Τουρκία.
- Η έλλειψη εξατομικευμένης κρίση για την αναγκαιότητα ή μη δέσμευσης με χειροπέδες.
- Η παράλειψη εφοδιασμού με πιστοποιητικό ιατρικής εξέτασης για την ικανότητα ταξιδιού («fit to travel»).
- Η έλλειψη πληρότητας του υπηρεσιακού φακέλου, που συνοδεύει τους κρατούμενους, ανάλογα με την αστυνομική διεύθυνση προέλευσης, ως προς την εξέλιξη τυχόν αιτήματος διεθνούς προστασίας (απόρριψη σε δεύτερο βαθμό, επιδόσεις κ.λπ.) και το συναφές πρόβλημα της έλλειψης διασύνδεσης των δεδομένων του καταλόγου προς επανεισδοχή με τις αποφάσεις ασύλου.

Ωστόσο, η καλή συνεργασία των αστυνομικών αρχών με την Ανεξάρτητη Αρχή επέφερε σε κάποιες σταδιακές βελτιώσεις της διαδικασίας, όπως η συμπερίληψη κάρτας υγείας των προς επανεισδοχή αλλοδαπών από τη Μόρια, η επισήμανση της ανάγκης πληρότητας του φακέλου μεταγομένων από άλλες αστυνομικές διευθύνσεις προς τη Λέσβο κ.α.

Μείζονα εξέλιξη αποτελεί η αποδοχή από το Αρχηγείο της ΕΛΑΣ της πρότασης της Ανεξάρτητης Αρχής για την εξαίρεση από ενέργειες αναγκαστικής απομάκρυνσης όταν υποβάλλονται αιτήματα προσωρινής διαταγής αναστολής εκτέλεσής της, στην κατεύθυνση του σεβασμού της εκκρεμούς δικαστικής κρίσης και του συνταγματικού δικαιώματος δικαστικής προστασίας.

2.5. Συνεργασία με τον μηχανισμό αναφορών της FRONTEX

Ο ευρωπαϊκός Κανονισμός 2016/1624 για τη μετατροπή της FRONTEX σε Ευρωπαϊκή Ακτοφυλακή - Συνοριοφυλακή²⁷⁵ αποσκοπεί στην ενίσχυση των αρμοδιοτήτων της FRONTEX στη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και προβλέπει Μηχανισμό Αναφορών που λειτουργεί υπό τον υπεύθυνο θεμελιωδών δικαιωμάτων της FRONTEX (άρθρ.72). Στο Μηχανισμό Αναφορών έχουν δικαίωμα ευθείας προσφυγής οι θιγόμενοι, τόσο για ενέργειες των οργάνων

275. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-29-2016-INIT/el/pdf>

νων της FRONTEX κατά τις επιχειρήσεις της όσο και για τα εμπλεκόμενα όργανα των κρατών-μελών, τα οποία καλούνται να ερευνήσουν τις καταγγελλόμενα γεγονότα και να αναφέρουν τα αποτελέσματα εντός προθεσμίας έξη μηνών στον ευρωπαϊκό φορέα, ενώ η αναφορά κοινοποιείται παράλληλα στον οικείο εθνικό μηχανισμό προστασίας δικαιωμάτων, εν προκειμένω τον Συνήγορο.

Η FRONTEX απευθύνθηκε ήδη στον Συνήγορο του Πολίτη ως εθνικό μηχανισμό προστασίας δικαιωμάτων, ενεργοποιώντας αυτή την πρόβλεψη του Κανονισμού (άρθρο 72.4) περί μηχανισμού εξέτασης καταγγελιών, σε τρεις περιπτώσεις κατά το 2017 για συμβάντα σε επανεισδοχές. Είναι χαρακτηριστικό για την εμπιστοσύνη των πολιτών προς τον εθνικό μηχανισμό ότι και στις τρεις αυτές περιπτώσεις είχαν υποβληθεί παράλληλα αντίστοιχες αναφορές προς τον Συνήγορο του Πολίτη.

Η πρώτη περίπτωση που παραπέμφθηκε το 2017 από τον Μηχανισμό Αναφορών της FRONTEX για διερεύνηση στις ελληνικές αρχές, αφορούσε πενταμελή οικογένεια πολιτών Συρίας με ανήλικα παιδιά, που βρέθηκαν στις 21.10.2016 κρατούμενοι στα Άδανα κατόπιν αεροπορικής επανεισδοχής από την Κω, ενώ η επιχείρηση αρχικά είχε ως μοναδικό σημείο εκκίνησης τη Λέσβο και επικαλέσθηκαν ότι είχαν εκφράσει επιθυμία να ζητήσουν άσυλο στην Ελλάδα. Οι προσφεύγοντες στη FRONTEX επικαλέσθηκαν την παραβίαση του δικαιώματος πρόσβασης στο άσυλο, των δικαιωμάτων του παιδιού, της προστασίας από «non-refoulement» (μη επαναπροώθηση) και από βασανιστήρια, απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση, βάσει του Ευρωπαϊκού Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (υπόθεση CMP 001/2017).

Η ΕΛΑΣ επικαλέσθηκε την από 9-11-2017 ανάθεση έρευνας με δελτίο τύπου από τον (τότε αναπληρωτή) Υπουργό Μεταναστευτικής Πολιτικής και τον ομόλογό του για θέματα Προστασίας του Πολίτη στη Γενική Επιθεωρήτρια Δημόσιας Διοίκησης, η οποία όμως δεν ανταποκρίθηκε προς τον Συνήγορο που της ζήτησε συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα έρευνας και ενημέρωση για τα αποτελέσματα. Τον Οκτώβριο, η FRONTEX κοινοποίησε στον Συνήγορο του Πολίτη την επιστολή της προς τις ελληνικές αρχές, στην οποία επισήμανε ότι έληξε η εξάμηνη προθεσμία από τη διαβίβαση της πρώτης αυτής καταγγελίας του ευρωπαϊκού Μηχανισμού Αναφορών και ζήτησε με τη σειρά της ενημέρωση και χρονοδιάγραμμα ολοκλήρωσης της έρευνας της Γενικής Επιθεωρήτριας Δημόσιας Διοίκησης. Πέραν του ζητήματος της παραβίασης των διαδικασιών του ευρωπαϊκού Μηχανισμού Αναφορών, ο Συνήγορος επισήμανε προς τις ελληνικές αρχές ότι η επί ένα έτος εκκρεμότητα για την επανεισδοχή της 21.10.2016 υπερβαίνει καταφανώς κάθε εύλογο όριο εσωτερικής έρευνας της Διοίκησης και καταλείπει στους πολίτες περιθώρια εντυπώσεων αδιαφάνειας και συγκάλυψης.

Οι άλλες δύο περιπτώσεις που κοινοποιήθηκαν από τον ευρωπαϊκό Μηχανισμό

Αναφορών στον Συνήγορο, αφορούσαν επικείμενες επανεισδοχές στην Τουρκία, Ιρανού πολίτη την 27.4.2017 (CMP 003/2017) και Πακιστανού πολίτη την 15.5.2017 (CMP 010/2017) αντίστοιχα, οι οποίοι, πέραν του δικαιώματος στο άσυλο και στην προστασία από απομάκρυνση, επικαλέστηκαν και παραβίαση του δικαιώματος αποτελεσματικής προσφυγής και δίκαιης δίκης. Ο Συνήγορος ενημέρωσε τους αρμόδιους φορείς ότι στις αντίστοιχες αναφορές που του υποβλήθηκαν, για τις οποίες παρενέβη άμεσα, είχε τη θετική ανταπόκριση της Διεύθυνσης Διαχείρισης Μετανάστευσης της ΕΛΑΣ, η οποία εξαίρεσε εντέλει τους αιτούντες από την επανεισδοχή λόγω εκκρεμούς αιτήματος προσωρινής δικαστικής προστασίας.

Η συνεργασία του Συνηγόρου του Πολίτη με κάθε αρμόδιο εθνικό και ευρωπαϊκό φορέα που αποσκοπεί στην ουσιαστική διερεύνηση αναφορών και στην αποτελεσματική διαφύλαξη θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως ανακύπτουν από τις ανωτέρω περιπτώσεις, είναι δεδομένη. Ωστόσο, ως προς την θέσπιση διαδικασιών εξωτερικού ελέγχου από τον ευρωπαϊκό Κανονισμό 2016/1624, ο Συνήγορος του Πολίτη διατηρεί τις επιφυλάξεις που είχε διατυπώσει στην προηγούμενη έκθεσή του (βλ. ειδική έκθεση Επιστροφών 2016, σελ.15 επ.²⁷⁶), τόσο για τον ευρωπαϊκό Μηχανισμό Αναφορών όσο και για τη συγκρότηση ευρωπαϊκής δεξαμενής παρατηρητών, στην οποία μάλιστα ο Συνήγορος, ως εθνικός μηχανισμός εξωτερικού ελέγχου επιστροφών, συμμετείχε το 2017 με 8 στελέχη. Η αναλυτική κριτική του Συνηγόρου συνοψίζεται στην διολίσθηση του ελέγχου των αναγκαστικών επιστροφών, από εθνικούς -πλην ανεξάρτητους και εξωτερικούς- μηχανισμούς ελέγχου, στη FRONTEX, ως ενιαίο φορέα, ταυτόχρονα εκτελεστικό και ελεγκτικό, της διαδικασίας ευρωπαϊκής επιστροφής.

Συμπερασματικά

Η Ανεξάρτητη Αρχή συνεχίζει να έχει ενεργό ρόλο ως μηχανισμός εξωτερικού ελέγχου στις διαδικασίες επιστροφών/επανεισδοχών, οι οποίες δεν παύουν να αποτελούν κομβικό σημείο της μεταναστευτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εμφανίζοντας, ωστόσο, ποικίλες προκλήσεις για την εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην πράξη και τη διαφάνεια της διοικητικής δράσης, ζητήματα που βρίσκονται στον πυρήνα της αποστολής του θεσμού του Συνηγόρου του Πολίτη.

276. <https://www.synigoros.gr/?i=human-rights.el.files.457308>

3. Εθνικός Μηχανισμός Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας

3.1. Σύσταση και αρμοδιότητες του Εθνικού Μηχανισμού Διερεύνησης Περιστατικών Αυθαιρεσίας (Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α)

Η ανάγκη λειτουργίας ενός ανεξάρτητου και αποτελεσματικού μηχανισμού διερεύνησης περιστατικών αυθαιρεσίας έχει επισημανθεί από πολλά εθνικά και διεθνή όργανα προστασίας δικαιωμάτων του ανθρώπου. Από τον Ιούνιο του 2017,²⁷⁷ ο Συνήγορος του Πολίτη συνιστά τον Εθνικό Μηχανισμό Διερεύνησης Περιστατικών αυθαιρεσίας (στη συνέχεια αναφέρεται ως Μηχανισμός) του ένστολου προσωπικού της Ελληνικής Αστυνομίας, της Πυροσβεστικής και του Λιμενικού Σώματος καθώς και των υπαλλήλων των καταστημάτων κράτησης.²⁷⁸ Η ειδικότερη διαδικασία διερεύνησης των υποθέσεων του Μηχανισμού, η οποία διακρίνεται από τη γενική αρμοδιότητα της Αρχής, περιγράφεται στον Κανονισμό Λειτουργίας του Ε.ΜΗ.ΔΙ.Π.Α.²⁷⁹

Ο Συνήγορος του Πολίτη, στο πλαίσιο της γενικής του αρμοδιότητας για την προστασία της νομιμότητας, χειριζόταν ήδη από την αρχή της λειτουργίας του αναφορές για τα σώματα ασφαλείας και τα καταστήματα κράτησης και είχε παρέμβει σε καίρια ζητήματα, ενισχύοντας τη νόμιμη δράση τους.²⁸⁰ Ειδικότερα, η Αρχή έχει ήδη από το 2004 υποβάλει συγκεκριμένες προτάσεις, που αφορούν την πειθαρχική διερεύνηση των καταγγελιών για αστυνομική βία,²⁸¹ με σκοπό να ελέγχεται αποτελεσματικά η παράβαση των νομίμων ορίων άσκησης της παρεχόμενης από τον νόμο διακριτικής ευχέρειας των αστυνομικών. Η απουσία αποτελεσματικής διερεύνησης των περιστατικών αυτών από τις ελληνικές αρχές τονίζεται και σε

277. Ν. 4443/2016, το οποίο αντικατέστησε το άρ. 1 Ν. 3938/2013 που προέβλεπε τη λειτουργία του Γραφείου Αντιμετώπισης Περιστατικών Αυθαιρεσίας

278. Στο πλαίσιο της παραπάνω ειδικής του αρμοδιότητας, ο Συνήγορος του Πολίτη είναι πλέον ένα από τα είκοσι μέλη του Ανεξάρτητου Δικτύου Θεσμών που δέχονται καταγγελίες κατά των Σωμάτων Ασφαλείας (IPCAN).

279. Φ.10/24727/2017

280. Βλ. Ειδικές Εκθέσεις «Τακτικές άδειες κρατούμενων σε σωφρονιστικά καταστήματα» <https://www.synigoros.gr/?i=human-rights.el.fulakes.28882>

281. Βλ. <https://www.synigoros.gr/resources/docs/astinomikoi.pdf> και Δελτίο Τύπου της Αρχής για την καταδίκη της Ελλάδας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για αστυνομική βία κατά Ελλήνων Ρομά <https://www.synigoros.gr/?i=human-rights.el.danews.34031>

μία σειρά καταδικαστικές αποφάσεις της Ελλάδας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.²⁸²

Με την αρμοδιότητα του Μηχανισμού, ο Συνήγορος εμπλέκεται επιπλέον στη διερεύνηση πειθαρχικών ευθυνών στο προσωπικό των παραπάνω φορέων, ελέγχοντας συμπεριφορές που συνιστούν βασανιστήρια,²⁸³ παράνομες εκ προθέσεως προσβολές της γενετήσιας ελευθερίας, παράνομη χρήση πυροβόλου όπλου και παράνομη συμπεριφορά, για την οποία υπάρχουν ενδείξεις διακριτικής μεταχείρισης. **Η Αρχή δεν υποκαθιστά τον πειθαρχικό έλεγχο αλλά λειτουργεί παράλληλα και συμπληρωματικά, εξασφαλίζοντας την αποτελεσματική διερεύνηση των περιστατικών αυτών.**

3.2. Αριθμητικά Στοιχεία

Από την έναρξη της λειτουργίας του κατατέθηκαν στο Μηχανισμό συνολικά 117 αναφορές, 11 από ιδιώτες και 112 από την υπηρεσία που διενεργεί τον πειθαρχικό έλεγχο ή άλλους δημόσιους φορείς. Σε 4 περιπτώσεις ο Μηχανισμός δεν είχε αρμοδιότητα παρέμβασης. Στις περισσότερες από αυτές, για τις οποίες ήταν αρμόδιος, ο Συνήγορος του Πολίτη αποφάσισε να παρακολουθήσει στην πειθαρχική έρευνα και να διατυπώσει τις απόψεις του επί του σχετικού πορίσματος. Ήδη έχουν υποβληθεί στο Συνήγορο 7 πορίσματα Ε.Δ.Ε, από τα οποία τα 2 έχουν παραπεμφθεί για συμπλήρωση στο όργανο που διεξήγαγε την έρευνα, σε 1 έγιναν παρατηρήσεις, και στα υπόλοιπα εκκρεμεί η εξέταση. Σε 4 περιπτώσεις ο Συνήγορος διεξάγει ο ίδιος έρευνα, που βρίσκεται σε εξέλιξη. Ως προς το θέμα τους οι καταγγελίες που διερευνώνται αφορούν σε 15 περιπτώσεις συμπεριφορές που συνιστούν βασανιστήρια, σε 15 περιπτώσεις χρήση πυροβόλου όπλου, 14 προσβολές κατά της γενετήσιας ελευθερίας και 53 προσβολές κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας. Σε 11 περιπτώσεις καταγγέλθηκε ρατσιστικό κίνητρο.

3.3. Αριθμητικά Στοιχεία - Διαδικασία έρευνας από το Μηχανισμό

Ο Μηχανισμός επιλαμβάνεται υποθέσεων αυτεπάγγελα, κατόπιν καταγγελίας ή κατόπιν παραπομπής από τον αρμόδιο Υπουργό ή Γενικό Γραμματέα. Ο Συνήγορος

282. Βλ. ενδεικτικά αποφάσεις Μακαράτζης κατά Ελλάδος, 20.12.2007, Zontul κατά Ελλάδος, 17.1.2012

283. ΠΚ άρ. 137Α

αξιολογεί κάθε υπόθεση που εμπίπτει στην αρμοδιότητά του και αποφασίζει είτε να τη διερευνήσει ο ίδιος είτε να την προωθήσει στο αρμόδιο πειθαρχικό όργανο. Στην πρώτη περίπτωση το πειθαρχικό όργανο πρέπει να αναστείλει την έκδοση απόφασης, μέχρι την κοινοποίηση του πορίσματος του Συνηγόρου. Στη δεύτερη περίπτωση, το αρμόδιο πειθαρχικό όργανο πρέπει να εξετάσει κατά προτεραιότητα την υπόθεση που θα παραπεμφθεί από το Συνήγορο και να ενημερώσει την Αρχή για το αποτέλεσμα της διερεύνησης. Ο Συνήγορος αξιολογεί το αποτέλεσμα της πειθαρχικής διαδικασίας και μπορεί να ζητήσει συμπληρωματική διερεύνηση της υπόθεσης. Το πειθαρχικό όργανο δεν είναι υποχρεωμένο να εφαρμόσει τις συστάσεις του Συνηγόρου του Πολίτη, η απόκλισή του όμως από αυτές πρέπει να είναι ειδικά αιτιολογημένη.

Στο πλαίσιο της συνεργασίας μας με την ΕΛΑΣ, το Αρχηγείο της ΕΛΑΣ κοινοποιεί στο Συνήγορο του Πολίτη όλες τις διαταγές διενέργειας Ένορκης Διοικητικής Εξέτασης (ΕΔΕ) κατ' άρθρ. 26 παρ. 1 του ΠΔ 120/2008 και Προκαταρκτικής Διοικητικής Εξέτασης (ΠΔΠ) κατ' άρθρ. 28 παρ. 1 του ΠΔ 120/2008 που εμπίπτουν στην αρμοδιότητα του Μηχανισμού.

3.4. Παρακολούθηση ενεργειών της Διοίκησης

3.4.1. Στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Νιγρίτας

Κρατούμενος στο Κατάστημα Κράτησης Νιγρίτας κατέθεσε αναφορά²⁸⁴ καταγγέλλοντας βασανισμό του από σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Ο Συνήγορος/ΕΜΗΔΙΠΑ τη διαβίβασε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, το οποίο παρήγγειλε στον οικείο εισαγγελέα τη διενέργεια πειθαρχικής προκαταρκτικής εξέτασης.²⁸⁵

3.4.2. Στην περίπτωση άρνησης του καταγγέλλοντος να καταθέσει στην αστυνομία

Το Αρχηγείο ΕΛΑΣ κοινοποίησε στο Συνήγορο/ΕΜΗΔΙΠΑ²⁸⁶ φάκελο ολοκληρωθείσης ΠΔΕ επί καταγγελίας για συμπεριφορά με ρατσιστικό κίνητρο. Το σχετικό πόρισμα ήταν απαλλακτικό, καθώς ο καταγγέλλων, εκπροσωπούμενος από μη κυβερνητική οργάνωση, είχε αρνηθεί να δώσει κατάθεση με το επιχείρημα ότι δεν εμπιστεύεται τη συγκεκριμένη διαδικασία «ως στερούμενη αντικειμενικής αμε-

284. ΦΥ 231407/17

285. σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 15 Ν. 2298/1995

286. ΦΥ 231698/17

ροληψίας». Ο Συνήγορος/ΕΜΗΔΙΠΑ κατανοεί ότι ένα πόρισμα δεν μπορεί παρά να αποβεί απαλλακτικό, αν μια αρχική καταγγελία δεν καταστεί τελικά δυνατό να υποστηριχθεί από κανένα αποδεικτικό μέσο, ούτε καν από κατάθεση του καταγγέλλοντος, ενώ όλες οι άλλες διαθέσιμες καταθέσεις κατατείνουν στην αντίθετη κατεύθυνση. Εν προκειμένω, ωστόσο, επισήμανε ότι ο διενεργήσας την ΠΔΕ δεν εξάντλησε όλες τις δυνατότητες για απ' ευθείας επικοινωνία με τον καταγγέλλοντα, κάλεσε δε το Αρχηγείο ΕΛΑΣ να αναπέμψει την υπόθεση στην οικεία Αστυνομική Διεύθυνση παραγγέλλοντας συμπλήρωση της έρευνας. Ταυτοχρόνως παρότρυνε τον καταγγέλλοντα να καταθέσει, επισημαίνοντάς του τα εχέγγυα αμερόληπτης διερεύνησης που παρέχει το νέο νομοθετικό πλαίσιο.

3.4.3. Σε δύο περιπτώσεις χρήσης πυροβόλου όπλου από αστυνομικούς

Ο Συνήγορος παρακολουθεί τη διενέργεια Ε.Δ.Ε. για παράνομη χρήση όπλου από αστυνομικούς κατά τη διάρκεια καταδίωξης υπόπτων για ένοπλη ληστεία. Η Αρχή τόνισε στην ΕΛΑΣ ότι η διασφάλιση της σύννομης χρήσης πυροβόλου όπλου από τους αστυνομικούς,²⁸⁷ συνιστά βασικό συντελεστή της σύννομης αστυνομικής δράσης. Προκειμένου δε η ελεγχόμενη συμπεριφορά να είναι ορθή, πρέπει ενδεικτικά να διερευνηθεί εάν είχαν εξαντληθεί όλα τα ηπιότερα και εξίσου πρόσφορα μέσα για την επίτευξη του επιδιωκόμενου στόχου, εάν υπήρχε προειδοποίηση του αστυνομικού για τη χρήση όπλου και εάν είχε γίνει στάθμιση κόστους – οφέλους ώστε η επικινδυνότητα που εμπεριέχει ακόμα και μία προειδοποιητική βολή να ήταν ανάλογο προς το σκοπό που ήθελε να επιτελέσει ο αστυνομικός. Ο Συνήγορος θεωρεί ιδιαίτερα κρίσιμο για την πληρότητα του ελέγχου, να επεκτείνεται η διερεύνηση του αρμόδιου πειθαρχικού οργάνου στα παραπάνω ζητήματα, με ρητή αναφορά στα αντίστοιχα αποδεικτικά μέσα.²⁸⁸

Ο Συνήγορος του Πολίτη έλαβε εντός 2 μηνών από την κοινοποίηση διαταγής διενέργειας ΠΔΕ το σχετικό πόρισμα της Διεύθυνσης Ασφάλειας Θεσσαλονίκης σχετικά με καταγγελία παράνομης χρήσης πυροβόλου όπλου και απειλής από αστυνομικό σε τροχαίο επεισόδιο που ενεπλάκη ως ιδιώτης στην Καλαμαριά.²⁸⁹ Το πόρισμα ήταν απαλλακτικό, κατόπιν ενδελεχούς έρευνας και αδυναμίας διαπίστωσης των καταγγελθέντων περιστατικών που στηρίζονταν σε εκατέρωθεν ισχυρισμούς των εμπλεκόμενων στο τροχαίο επεισόδιο. Ωστόσο, ο Συνήγορος απηύθυνε προς τις αρμόδιες υπηρεσίες της ΕΛΑΣ δύο παρατηρήσεις επί της διαδικασίας:

287. Ν.2168/93

288. ΦΥ 230988/17

289. ΦΥ 232456/17

- η επισκόπηση τυχόν βιντεοληπτικού υλικού από το σημείο του προς εξακρίβωση περιστατικού να διενεργείται από τον ίδιο τον διενεργούντα την ΠΔΕ, κάτι που δεν φαίνεται να κατέστη δυνατό εν προκειμένω, λόγω διαβίβασής του ως τμήματος δικογραφίας από το ΑΤ Καλαμαριάς στην οικεία Εισαγγελία Πρωτοδικών.
- η χρήση δεδομένων ποινικού μητρώου, επιτρεπτή κατ' αρχήν για τη λειτουργία των διωκτικών αρχών, ασκείται υπό τους όρους του ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου, σύμφωνα με το νόμο²⁹⁰ και με την προϋπόθεση της αναγκαιότητας και προσφορότητας για τον επιδιωκόμενο σκοπό (αρχή της αναλογικότητας). Ο Συνήγορος του Πολίτη εξέφρασε την επιφύλαξη ότι στοιχεία ποινικού μητρώου που δεν τελούν σε αιτιώδη συνάφεια με την προς διερεύνηση πράξη είναι όχι απλώς περιττά αλλά μπορεί να πλήξουν την αναγκαία αμεροληψία για τη διερεύνηση μιας καταγγελίας περιστατικού αυθαιρεσίας. Εν προκειμένω, το συμπέρασμα του διενεργήσαντος την ΠΔΕ δεν στηρίχθηκε στα στοιχεία αυτά.

3.4.4. Στην περίπτωση καταγγελιών για άσκηση βίας κατά τον διοικητικό έλεγχο από αστυνομικούς

Το Αρχηγείο της ΕΛΑΣ κοινοποίησε στο Συνήγορο καταγγελία πολίτη για πράξεις αστυνομικών οργάνων που φέρονταν να έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια διοικητικού ελέγχου. Η Αρχή αποφάσισε να παρακολουθήσει την υπόθεση, τόνισε όμως την πάγια θέση του²⁹¹ ότι οι παράνομες συμπεριφορές που εκδηλώνουν αστυνομικοί, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, διαταράσσουν τη δημόσια τάξη και ασφάλεια με τρόπο ουσιαδώς σοβαρότερο απ' ότι οι ίδιες συμπεριφορές εκ μέρους απλών πολιτών. Σύμφωνα δε με τον Κώδικα Δεοντολογίας των Αστυνομικών,²⁹² ο Αστυνομικός «οφείλει να τηρεί πάντοτε με απόλυτο σεβασμό τις αρχές της αναγκαιότητας, της προσφορότητας (καταλληλότητας) και της αναλογικότητας. Χρησιμοποιεί τα κατά το δυνατόν, ηπιότερα μέσα, αποφεύγοντας κάθε περιττή ενόχληση ή σκληρότητα...». Στο πλαίσιο αυτό ζήτησε τα παραπάνω να ληφθούν υπόψη κατά την πειθαρχική διερεύνηση της υπόθεσης.²⁹³

290. άρθρ.3 Ν. 2472/97

291. Βλ. Ειδική Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη με θέμα: Πειθαρχική – Διοικητική διερεύνηση καταγγελιών σε βάρος Αστυνομικών Υπαλλήλων, Ιούλιος 2004 <https://www.synigoros.gr/resources/docs/astinomikoi.pdf>

292. ΠΔ 254/04, ΦΕΚ 238/Α´

293. ΦΥ 234959/17

3.5. Διενέργεια αυτοτελούς διερεύνησης από τον Μηχανισμό

3.5.1. Για την καταστολή επεισοδίων στη Μόρια Λέσβου

Το Αρχηγείο ΕΛΑΣ κοινοποίησε στο Συνήγορο/ΕΜΗΔΙΠΑ²⁹⁴ τη διαταγή διενέργειας ΕΔΕ επί καταγγελιών για σωματικές βλάβες με ενδεχόμενο ρατσιστικό κίνητρο οι οποίες φέρονται να έλαβαν χώρα στις 18.7.2017 στο κέντρο κράτησης Μόριας και σε αστυνομικά κρατητήρια της Μυτιλήνης κατά την καταστολή επεισοδίων. Ο Συνήγορος/ΕΜΗΔΙΠΑ αποφάσισε να διεξαγάγει απ' ευθείας ανεξάρτητη έρευνα, παράλληλα με τη διενεργούμενη ΕΔΕ, επισήμανε πάντως ότι η διαταγή διενέργειας ΕΔΕ παρίσταται ανατιολόγητα στενή, καθώς περιορίζεται στα γεγονότα του κέντρου κράτησης και δεν επεκτείνεται σε εκείνα των κρατητηρίων. Στο πλαίσιο της απ' ευθείας έρευνας, κλιμάκιο του Συνηγόρου επισκέφθηκε το κέντρο κράτησης και την Αστυνομική Διεύθυνση Λέσβου, ενημερώθηκε από τη διοίκηση του κέντρου και έλαβε αντίγραφα από το μέχρι στιγμής περιεχόμενο του φακέλου της ΕΔΕ, ενώ επικοινωνήσε με μη κυβερνητική οργάνωση προκειμένου να λάβει αντίγραφα ιατρικών βεβαιώσεων καθώς αυτά δεν είχαν μέχρι στιγμής συμπεριληφθεί στο φάκελο της ΕΔΕ. Η έρευνα συνεχίζεται, καθώς ακόμη και ο διενεργών την ΕΔΕ έχει λάβει σχετική παράταση από το Αρχηγείο ΕΛΑΣ.

3.5.2. Για κακοποίηση αλλοδαπών στο Προαναχωρησιακό Κέντρο Ταύρου

Ο Συνήγορος του Πολίτη,²⁹⁵ αποφάσισε να διεξαγάγει ανεξάρτητη έρευνα για υπόθεση που τέθηκε υπόψη του αρμοδίως από το Αρχηγείο ΕΛΑΣ, σχετικά με φερόμενη κακοποίηση με ενδεχόμενο ρατσιστικό κίνητρο κατά Αλγερινών κρατουμένων στο Προαναχωρησιακό Κέντρο Κράτησης Ταύρου την 31-5-2017 προς καταστολή διαμαρτυρίας τους. Για το σκοπό αυτό είχε ζητήσει, στην αρχική φάση της έρευνας, «τη διαβίβαση το συντομότερο δυνατόν κάθε υπηρεσιακής αναφοράς ή άλλου εγγράφου για το συμβάν της 31-5-2017, καθώς και αντιγράφων των ιατρικών γνωματεύσεων για τους τραυματισθέντες, σύμφωνα με το νόμο²⁹⁶: «Ο Συνήγορος του Πολίτη μπορεί να ζητεί στοιχεία από οποιαδήποτε δημόσια Υπηρεσία ή Υπηρεσία του ευρύτερου δημόσιου τομέα, οι οποίες υποχρεούνται να τα γνωστοποιούν ή να διαβιβάζουν αντίγραφαΗ υποχρέωση τήρησης ιατρικού απορρήτου δεν αποτελεί λόγο άρνησης χορήγησης των εγγράφων».

Τα πρώτα σχετικά στοιχεία παρασχέθηκαν δύο μήνες μετά, και ο Συνήγορος

294. ΦΥ 232780/17

295. ΦΥ 231701/16

296. άρθρ. 56 παρ.7 Ν. 4443/2016

παρατήρησε ότι η καθυστέρηση χορήγησης συνιστά αντικειμενικό λόγο για την παράταση αντιστοίχως κατά δύο μήνες της αρχικής εκ του νόμου προθεσμίας των 3 μηνών για ανεξάρτητη έρευνα από τον Συνήγορο του Πολίτη. Παρατείνοντας με απόφασή του την προθεσμία αυτή, ο Συνήγορος επισήμανε ότι θα πρέπει να εξευρεθεί τρόπος στο μέλλον να λαμβάνει χωρίς καθυστέρηση τα στοιχεία που χρειάζεται για την έρευνά του, προκειμένου να μην παρατείνεται η εκκρεμότητα ως προς την αποσαφήνιση των πραγματικών περιστατικών που καταγγέλλονται ως περιστατικά αυθαιρεσίας, σε συνεργασία με τις αρμόδιες υπηρεσίες.

3.5.3. Για κακές συνθήκες κράτησης στη ΓΑΔΑ

Συλληφθείς για ποινική εκκρεμότητα κατέθεσε αναφορά,²⁹⁷ καταγγέλλοντας ότι οι συνθήκες κράτησής του στη ΓΑΔΑ επιδείνωσαν την ήδη επιβαρυμένη κατάσταση της υγείας του, για την οποία ο ίδιος φέρεται να είχε εξ αρχής ενημερώσει τους αστυνομικούς. Ο Συνήγορος διαβίβασε την αναφορά στο Αρχηγείο ΕΛΑΣ, το οποίο διενήργησε Π.Δ.Ε. και απέστειλε το πόρισμά της. Εκτιμώντας το πόρισμα ως ανεπαρκές καθώς παραλείφθηκε η νομική αποτίμηση ουσιαστών στοιχείων της καταγγελίας, ο Συνήγορος ανέλαβε ο ίδιος να διενεργήσει αυτοτελή συμπληρωματική έρευνα.

3.6. Εκ νέου διερεύνηση σε περίπτωση καταδικαστικής απόφασης ΕΔΔΑ

Οι καταδίκες της Ελλάδας ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, με τις οποίες διαπιστώνονται ελλείψεις της πειθαρχικής διαδικασίας ή νέα στοιχεία που δεν αξιολογήθηκαν στην πειθαρχική διαδικασία ή την εκδίκαση της υπόθεσης, αναδεικνύουν τη σημασία της αρμοδιότητας του Μηχανισμού να επανεξετάζει τις αποφάσεις αυτές και να αποφασίζει για την εκ νέου διερεύνηση της υπόθεσης, προκειμένου να ασκηθεί ή να συμπληρωθεί η πειθαρχική δίωξη και να επιβληθεί η προσήκουσα πειθαρχική ποινή ανεξάρτητα από την αρχική εκδίκαση της υπόθεσης.

Κατά το 2017 ο Συνήγορος άσκησε τη συγκεκριμένη αρμοδιότητα, κατόπιν δι-αβίβασης από το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους της εκκρεμότητας συμμόρφωσης της χώρας μας στην απόφαση Zontul κατά Ελλάδος του ΕΔΔΑ της 17.1.2012, στην οποία το Δικαστήριο αναφέρθηκε σε συγκεκριμένες αμφιβολίες ως προς την ύπαρξη ενδελεχούς και αποτελεσματικής πειθαρχικής έρευνας κατά λιμενικών οργάνων, η οποία είχε καταλήξει σε μικρές πειθαρχικές ποινές για ήσσονα παραπτώματα το 2001, σε βάρος μετανάστη από την Τουρκία που κατήγγειλε το βιασμό

297. ΦΥ 231567/17

του με γκλομπ. Στο σχετικό πόρισμα της ΕΔΕ του 2001 ο βιασμός για τον οποίο παραπονέθηκε το θύμα μεταφέρθηκε ως «*ράπισμα*» και «*άσκηση ψυχολογικής βίας*». Η Ανεξάρτητη Αρχή αποφάσισε την εκ νέου διερεύνηση της υπόθεσης και επιφυλασσόμενη της αρμοδιότητάς της για ανεξάρτητη διερεύνηση, ζήτησε από τον Αρχηγό του Λιμενικού Σώματος να διατάξει νέα πειθαρχική έρευνα της υπόθεσης, στην οποία να ληφθούν υπόψη οι διαπιστώσεις του ΕΔΔΑ, σημειώνοντας ότι το πειθαρχικώς ελεγκτέο παράπτωμα περιγράφεται στην παρ.86 της απόφασης ΕΔΔΑ ως βιασμός σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά που αμετακλήτως διαπιστώθηκαν από το Ναυτοδικείο Χανίων²⁹⁸ και το Αναθεωρητικό Ναυτοδικείο.²⁹⁹

Το ελληνικό δικαστήριο χαρακτήρισε την πράξη ως σοβαρή προσβολή της γενετήσιας και ανθρώπινης αξιοπρέπειας και το ΕΔΔΑ ως βασανιστήριο, πράξεις που αμφότερες εμπίπτουν στα βαρύτερα αδικήματα του 137Α Π.Κ. και ο Συνήγορος παρατήρησε:

- ότι η ερμηνεία του άρθρ.3 της ΕΣΔΑ από το ΕΔΔΑ στην *ad hoc* υπόθεση Zontul δεσμεύει την κρίση κάθε αρμοδίου οργάνου λόγω ενότητας της έννομης τάξης, επομένως η υπαγωγή στο άρθρ.137Α πρέπει να γίνει υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ όπως ερμηνεύθηκε από το ΕΔΔΑ στην περίπτωση αυτή
- Ανεξαρτήτως πάντως νομικού χαρακτηρισμού του περιστατικού ως βασανιστηρίου ή άλλης βαριάς προσβολής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, το ελεγκτέο πειθαρχικό παράπτωμα είναι διάφορο του ήδη ερευνηθέντος πειθαρχικώς και δεν κωλύεται (*ne bis in idem*) η νέα πειθαρχική διερεύνηση της υπόθεσης. Σε συνέχεια της επιστολής του Συνηγόρου του Πολίτη, διετάχθη από το Λιμενικό Σώμα η εκ νέου διενέργεια ΕΔΕ για την υπόθεση. Η εξέλιξη αυτή αποτελεί ένα πρώτο βήμα συμμόρφωσης με τα διαλαμβανόμενα ως προς τις πειθαρχικές διαδικασίες στην απόφαση Zontul κατά Ελλάδος του ΕΔΔΑ, ωστόσο ο Συνήγορος επιφυλάσσεται να εξετάσει το αποτέλεσμα της εκ νέου πειθαρχικής διερεύνησης, το οποίο θα του διαβιβασθεί σύμφωνα με το νόμο.³⁰⁰

Η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, αρμόδια για την επιτήρηση των μέτρων συμμόρφωσης με τις αποφάσεις του Δικαστηρίου, σε πρόσφατη συνεδρίασή της,³⁰¹ εξέφρασε την ικανοποίησή της για την απόφαση του Συνηγόρου να ζητήσει την επανεξέταση της υπόθεσης Zontul.³⁰²

298. απόφαση 62/2004

299. απόφαση 161/2006

300. υπόθεση 232634/2016

301. Συνεδρίαση της 5-7/12/17

302. <https://www.synigoros.gr/resources/dt-zontul.pdf>

4. Εθνικός μηχανισμός πρόληψης βασανιστηρίων και άλλων μορφών σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας

Το 2017 ήταν η τέταρτη χρονιά άσκησης από τον Συνήγορο³⁰³ της ειδικής του αρμοδιότητας ως Εθνικού Μηχανισμού Πρόληψης των Βασανιστηρίων (ΕΜΠ) σύμφωνα με τη σχετική πρόβλεψη του Νόμου,³⁰⁴ με τον οποίο η Ελλάδα κύρωσε το Προαιρετικό Πρωτόκολλο της Σύμβασης του Ο.Η.Ε. κατά των Βασανιστηρίων και Άλλων Μορφών Σκληρής, Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (1998), που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. το 2002.

Ήδη από τον πρώτο χρόνο ανάθεσης αυτής της αρμοδιότητας στον Συνήγορο, ο ΕΜΠ άρχισε να συγκροτείται και να οργανώνει τη λειτουργία του πάνω στους ακόλουθους τρεις βασικούς άξονες:

- **ανάλυση πεδίου και έκτασης αρμοδιότητας, αναζήτηση καλών πρακτικών και συνεργασιών**
- **καθορισμός της μεθοδολογίας διενέργειας έρευνας, συλλογής στοιχείων, επεξεργασίας και παρουσίασης διαπιστώσεων και προτάσεων**
- **διαμόρφωση κριτηρίων επιλογής των χώρων περιορισμού της ελευθερίας για τη διενέργεια επισκέψεων.**

Στην περίοδο που ακολούθησε ο ΕΜΠ λειτούργησε στο πλαίσιο των παραπάνω κατευθύνσεων, παρόλο που αναγκάστηκε να προσαρμόσει τις δράσεις του στους περιορισμούς που προκαλούσε η εξαρχής έλλειψη οικονομικών πόρων,³⁰⁵ πρόβλημα το οποίο επιλύθηκε, τελικά, στη διάρκεια του δεύτερου εξαμήνου του 2017, οπότε και μπόρεσε να αναπτύξει πλήρως τις δράσεις του, όπως συνοπτικά καταγράφεται στη συνέχεια. Αναλυτική παράθεση των δράσεων και των ευρημάτων από τις αυτοψίες που διενεργήθηκαν θα συμπεριληφθούν στην ειδική έκθεση που θα εκδώσει ο ΕΜΠ για το έτος 2017.

303. άρθρο 23 του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και Άλλων Μορφών Σκληρής, Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών.

304. Ν. 4228/2014

305. Ν. 4228/2014 - παρά την πρόβλεψη από το άρθρο 6 για τη χορήγηση ειδικής πίστωσης για την κάλυψη των δαπανών του: «Οι δαπάνες που προκαλούνται από τη λειτουργία του Εθνικού Μηχανισμού Πρόληψης και την εκτέλεση του έργου του, αντιμετωπίζονται στο πλαίσιο των κατ' έτος εγγεγραμμένων στον προϋπολογισμό του Υπουργείου Διοικητικής Μεταρρύθμισης... πι-στώσεων, ύστερα από πρόταση του Συνηγόρου του Πολίτη».

4.1. Καταστήματα Κράτησης

4.1.1. Διαπιστώσεις

Από το σύνολο των επισκέψεων του Ε.Μ.Π. σε Καταστήματα Κράτησης (Διαβατά, Κόρινθος, Χίος, Ιωάννινα, Κέρκυρα, Νιγρίτα, Κασσάνδρα, Κομοτηνή, Νοσοκομείο Κρατουμένων Κορυδαλλού) αλλά και την ανάλυση των στατιστικών στοιχείων του ΥΔΔΑΔ, διαπιστώθηκε ότι κατά το έτος αυτό:

- Εξακολουθεί, σε γενικές γραμμές, να διατηρείται ο συνολικός αριθμός των κρατουμένων κάτω από το όριο των 10.000, γεγονός που έχει οδηγήσει, κατ' αρχήν, σε σημαντική βελτίωση των συνθηκών κράτησης, χωρίς, ωστόσο, να εκλείπουν περιπτώσεις υπερπληθυσμού σε αρκετά καταστήματα, με αντίστοιχα προβλήματα ως προς τη διαβίωση των κρατουμένων. Σε κάθε περίπτωση, ο Συνήγορος του Πολίτη θεωρεί εξαιρετικά επίκαιρη την παλαιότερη πρότασή του, ότι δηλ. η βελτίωση των συνθηκών του εγκλεισμού προϋποθέτει την ολιστική προσέγγιση στη διαχείριση του φαινομένου. Η λήψη νομοθετικών σωφρονιστικών μέτρων δεν είναι παρά μία μόνο πτυχή της μέριμνας που οφείλει η πολιτεία στο πεδίο του ποινικού εγκλεισμού. Σε αυτήν την κατεύθυνση μπορούν να ενταχθούν νομοθετικές παρεμβάσεις για τον εξορθολογισμό των ποινών, την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και τη μείωση του χρόνου εγκλεισμού με την υιοθέτηση εναλλακτικών μέτρων. Η αντιμετώπιση όμως του σωφρονιστικού ζητήματος δεν μπορεί να είναι μόνο νομοθετική, χωρίς παράλληλα την εξασφάλιση των αναγκαίων πόρων και του κατάλληλου προσωπικού. Η ποιότητα των υποδομών και η πληρότητα του ανθρώπινου δυναμικού θα πρέπει να εγγυώνται όρους ασφαλείας και σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας κατά την κράτηση.
- Παραμένουν σημαντικά προβλήματα, η έλλειψη δημιουργικής απασχόλησης των κρατουμένων, η πλημμελής στελέχωση των καταστημάτων με μόνιμους γιατρούς, νοσηλευτικό προσωπικό, κοινωνιολόγους και ψυχολόγους. Επίσης σε κανένα Κατάστημα δεν υπηρετεί, αν και προβλέπεται, εγκληματολόγος.
- Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι η απραξία επιβαρύνει περαιτέρω την ήδη επιβαρυνόμενη ψυχολογική κατάσταση των κρατουμένων. Η οργάνωση σεμιναρίων και εργαστηρίων θα συντελέσει στην «αποσυμπίεση» των κρατουμένων και στη διαχείριση των εντάσεων εντός του καταστήματος. Περαιτέρω, θα συμβάλει στη διατήρηση της αυτοεκτίμησης των κρατουμένων και στην ομαλή επανένταξή τους, καθώς η επιμόρφωση αποτελεί επαγγελματικό προσόν. Συναφές είναι και το ζήτημα του εκσυγχρονισμού και εξορθολογισμού της νομοθεσίας για το ποινικό μητρώο, σε σχέση ιδίως με τα κωλύματα διορισμού στο Δημό-

σιο και, γενικότερα, την πρόσβαση των αποφυλακισμένων σε συγκεκριμένα επαγγέλματα (βλ. παρακάτω στην ενότητα για τις θεσμικές παρεμβάσεις του Συνηγόρου του Πολίτη στο πλαίσιο δράσης του ΕΜΠ).

- Διαπιστώθηκε η απουσία, στη συντριπτική πλειοψηφία των καταστημάτων κράτησης, μόνιμου ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού και, κατά συνέπεια, η δυνατότητα παρουσίας του καθ' όλη τη διάρκεια του 24ώρου. Η πρακτική, που συνήθως ακολουθείται να αναλαμβάνει καθήκοντα νοσηλευτή άτομο από το σωφρονιστικό προσωπικό μπορεί να καλύψει ανάγκες μόνο διοικητικού χαρακτήρα (όπως π.χ. ταξινόμηση φαρμάκων ή καταχώριση πληροφοριών στους φακέλους) αλλά δεν είναι πρόσφορη για τη διενέργεια ιατρικών πράξεων. Πλέον αυτού, κρίνεται απαραίτητο να υπάρχει σε κάθε Κατάστημα απινιδωτής και καρδιογράφος. Τέλος η εγγύτητα του Καταστήματος με Νοσοκομείο ή Κέντρο Υγείας, παρόλο που, καταρχήν, φαίνεται να εξασφαλίζει την παροχή υγειονομικών υπηρεσιών στους κρατούμενους, εντέλει διαπιστώθηκε ότι προσκρούει στη διαδικασία της μεταγωγής, που είναι πολύπλοκη και χρονοβόρα, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις πιθανόν να επιβραδύνει σημαντικά τη μεταφορά ή ακόμα και να την αποτρέπει.
- Η κοινωνική υπηρεσία των καταστημάτων κράτησης επιτελεί, σύμφωνα με τις διατάξεις του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α' και Β' (Υ.Α. 58819/2003) ένα ιδιαίτερος σημαντικό έργο, καθώς αφενός συμβάλλει στη βελτίωση της παραμονής των κρατούμενων εντός του καταστήματος και αφετέρου αποτελεί τον συνδετικό κρίκο με το εξωτερικό κοινωνικό περιβάλλον. Πλέον αυτού, οι εκθέσεις της κοινωνικής υπηρεσίας θωρακίζουν την εφαρμογή του θεσμού της άδειας, καθώς αποτελούν ένα εργαλείο δεκτικό αντικειμενικής αξιολόγησης. Εξίσου απαραίτητη κρίνεται και η υπηρεσία ψυχολόγου.

4.1.2. Σημαντικές εξελίξεις

Από τις εξελίξεις στο πεδίο της σωφρονιστικής πολιτικής κατά το έτος αυτό, ο Συνήγορος του Πολίτη θεωρεί ως ιδιαίτερα σημαντικές:

- Την ίδρυση του πρώτου γυναικείου Αγροτικού Καταστήματος Κράτησης στον Ελαιώνα Θηβών.
- Την έκδοση από το ΥΔΔΑΔ του Πρακτικού Οδηγού Πρόληψης Αυτοκτονιών με τίτλο «Αυτοκτονία στη φυλακή: Πώς να την προλάβω;», ο οποίος διανεμήθηκε στο προσωπικό των καταστημάτων κράτησης.
- Την υπογραφή συμφωνίας μεταξύ της Γενικής Γραμματείας Αντεγκληματικής Πολιτικής και του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου σύμφωνα με την οποία θα προσφέρονται ετησίως 20 υποτροφίες για τη φοίτηση κρατούμενων σε προπτυχιακά προγράμματα.

- Τέλος επισημαίνεται ότι έπαψαν να λειτουργούν τα πειθαρχικά κελιά στο Κατάστημα της Κέρκυρας, τα οποία μετατρέπονται σε μουσειακό χώρο, ενώ γκρεμίστηκαν και τα πειθαρχικά κελιά στο Κατάστημα της Πάτρας, σε συνέχεια σχετικών επικρίσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας και του Συνηγόρου του Πολίτη.

4.2. Αστυνομικά Κρατητήρια

Οι επισκέψεις του Μηχανισμού σε Κρατητήρια Αστυνομικών Τμημάτων και Διευθύνσεων ανέδειξαν εκ νέου το προϋπάρχον πρόβλημα της ακαταλληλότητας των χώρων για μακροχρόνια κράτηση. Η Αρχή επισκέφθηκε κρατητήρια που προορίζονται μόνο για διοικητική κράτηση Αλλοδαπών (Διεύθυνση Αλλοδαπών Θεσσαλονίκης) αλλά και κρατητήρια που δέχονται και τις δύο κατηγορίες ποινικών και διοικητικούς κρατούμενους (ΑΤ Κω, Χίου, Ιωαννίνων, Ηγουμενίτσας Κρατητήρια Λιμεναρχείου Ηγουμενίτσας). Οι τελευταίοι παραμένουν κρατούμενοι για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αντίθετα οι ποινικοί κρατούμενοι παραμένουν για σύντομο χρονικό διάστημα καθώς είτε θα είναι μεταγόμενοι λόγω εκκρεμούς δίκης είτε θα κρατηθούν στο πλαίσιο του αυτοφώρου.

Οι χώροι είναι μικροί, χωρίς δυνατότητα προαυλισμού, με εξαίρεση τη Χίο, καθώς και με ελλιπή φυσικό φωτισμό και εξαερισμό. Οι κρατούμενοι παραμένουν συνεχώς στα κελιά στερούμενοι πρόσβασης σε κάποιο είδους απασχόληση. Η καθαριότητα όλων των χώρων, χωρίς να παραβλέπεται η προσπάθεια του προσωπικού και των κρατουμένων, κρίνεται ανεπαρκής, γεγονός που επιτείνει τις ήδη δυσμενείς συνθήκες που προκαλεί η στενότητα του χώρου και η μακροχρόνια κράτηση. Η έλλειψη ιατρικού ή νοσηλευτικού προσωπικού, καθιστά δυσχερή την αντιμετώπιση των ιατρικών περιστατικών, δεδομένης της ούτως ή άλλως πολύπλοκης διαδικασίας που απαιτείται για τη μεταφορά του κρατούμενου σε κάποιο νοσηλευτικό ίδρυμα.

Επιπρόσθετα, έντονο πρόβλημα δημιουργείται ως προς τους αλλοδαπούς διοικητικούς κρατούμενους αναφορικά με την σίτιση και τα προϊόντα καθημερινής υγιεινής σε συνδυασμό με τη μεγάλη διάρκεια παραμονής τους στα εν λόγω Τμήματα. Το ποσό που αντιστοιχεί σε κάθε κρατούμενο σε αστυνομικό κρατητήριο δεν επαρκεί για την κάλυψη όλων των αναγκών, δεδομένου ότι ο κρατούμενος επιβαρύνεται με όλα τα έξοδα που τον αφορούν, φαγητό, καφέ, σνακ, σαμπουάν, αφρόλουτρο κλπ. Επιπλέον, παρατηρήθηκε το φαινόμενο ποινικοί κρατούμενοι να κρατούνται στον ίδιο χώρο (κελί) με διοικητικούς κρατούμενους.

Ειδικό ζήτημα του οποίου τη σοβαρότητα έχει επισημάνει επανειλημμένα ο Συνήγορος του Πολίτη αποτελεί η διοικητική κράτηση και η προστατευτική φύλαξη

ασυνόδευτων ανηλίκων σε αστυνομικά τμήματα, η οποία λαμβάνει χώρα λόγω της έλλειψης επαρκών θέσεων σε ξενώνες φιλοξενίας ή σε ασφαλείς ζώνες σε χώρους προσωρινής φιλοξενίας. Σε συνέχεια παρεμβάσεων του προς τη διοίκηση ο Συνήγορος επισκέφτηκε αστυνομικά τμήματα όπου κρατούνταν σε συνθήκες υπερσυνωστισμού, για μεγάλο χρονικό διάστημα και χωρίς προαυλισμό ασυνόδευτοι ανήλικοι. Σχετικό Δελτίο Τύπου με επισήμανση των απαράδεκτων συνθηκών κράτησης των ανηλίκων στα αστυνομικά τμήματα στη Βόρεια Ελλάδα εξέδωσε ο Συνήγορος στις 31.7.2017.

Περαιτέρω, αναφορικά με τα κρατητήρια της Διεύθυνσης Αλλοδαπών Θεσσαλονίκης ο Συνήγορος του Πολίτη επαναφέρει την πρότασή του ότι οι αλλοδαποί κρατούμενοι θα πρέπει να μεταφέρονται άμεσα σε κάποιο προαναχωρησιακό κέντρο καθώς ο εν λόγω χώρος κρίνεται ακατάλληλος για μακροχρόνια κράτηση λόγω παντελούς έλλειψης προαυλισμού.

Πλέον των συνθηκών κράτησης οι χώροι εργασίας και παραμονής του προσωπικού κρίνονται επίσης επιβαρυντικοί για τους ίδιους και την ποιότητα της εργασίας τους.

4.3. Τμήματα Μεταγωγών

Τα Τμήματα Μεταγωγών που επισκέφθηκε ο Μηχανισμός παρουσιάζουν σημαντικά κτιριακά προβλήματα, ανεπαρκή φυσικό φωτισμό εξαερισμό και θέρμανση όπως και έλλειψη προαυλισμού.

4.4. Χώροι Ψυχιατρικής Φροντίδας και Κοινωνικής Μέριμνας

Σε συνέχεια της ενασχόλησης του ΕΜΠ με τις συνθήκες διαβίωσης των φιλοξενούμενων στο Παράρτημα ΑμεΑ Λεχαιών του Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας (βλ. Ετήσιες Εκθέσεις 2015 & 2016), απεστάλησαν³⁰⁶ έγγραφα προς τον Γενικό Γραμματέα Πρόνοιας του Υπουργείου Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, κ. Καρέλλα Δ., τα οποία έχουν παραμείνει αναπάντητα. Ο ΕΜΠ θα συνεχίσει την παρακολούθηση των συνθηκών διαβίωσης των φιλοξενούμενων προσώπων με βαριά κινητική και νοητική αναπηρία στο εν λόγω πλαίσιο, παρότι οι συνθήκες έχουν βελτιωθεί μετά τις σχετικές παρεμβάσεις του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού σε συνεργασία με την Οργάνωση Lumos (βλ. Ετήσια Έκθεση 2016). Προς το παρόν δεν έχει αποσταλεί εγγράφως η θέση του αρμόδιου Υπουργείου ως προς τις προθέσεις της Διοίκησης για την κα-

306. ΦΥ 122373/37764/22/10//15 και 122373/37764/07/07/17

τάργηση ή την συνέχιση της λειτουργίας του Κέντρου με επαρκή χρηματοδότηση και οργανωτικό σχεδιασμό.

Ο Συνήγορος του Πολίτη διενήργησε αυτοψία στις 19-12-2016 σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης ανηλίκων και ενηλίκων με σοβαρές νοητικές αναπηρίες ή/και διαταραχές αυτιστικού φάσματος στη Μονάδα Σκαραμαγκά του Παραρτήματος Αποθεραπείας και Αποκατάστασης Παιδιών με Αναπηρία Βούλας (πρώην Θεραπευτήριο Χρονίων Παθήσεων Παίδων Σκαραμαγκά) του Κέντρου Κοινωνικής Πρόνοιας Περιφέρειας Αττικής (ΚΚΠΠΑ). Η Αρχή θεώρησε ότι επιβάλλεται η βελτίωση των συνθηκών ζωής και φροντίδας των φιλοξενούμενων στη δομή, η σταδιακή της κατάργηση και μεταστέγηση των φιλοξενούμενων σε καταλληλότερη δομή στην κοινότητα. Επίσης, μέλος του Ε.Μ.Π. συνεργάστηκε με κλιμάκιο της Δ/σης Πρόνοιας του Υπουργείου Εργασίας, το οποίο διενεργούσε έλεγχο καταγγελιών κατόπιν εισαγγελικής παραγγελίας για τη Μονάδα Σκαραμαγκά, με συχνή ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με το ζήτημα.

Στις 31/05/2017 κλιμάκιο, αποτελούμενο από τον Βοηθό Συνήγορο για τα Δικαιώματα του Παιδιού, μέλος του Κύκλου Δικαιωμάτων του Παιδιού και μέλος του Ε.Μ.Π., επισκέφθηκε το Παράρτημα ΑμεΑ Δυτικής Αττικής προκειμένου να παρακολουθήσει τις διαδικασίες μετεγκατάστασης των ατόμων με αναπηρία στο συγκεκριμένο πλαίσιο και να συνομιλήσει με όλους τους εμπλεκόμενους για τις δυσκολίες του εγχειρήματος. Η Μονάδα Σκαραμαγκά έκλεισε καθώς η μεταστέγηση ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 2017 με μεταφορά 6 προσώπων στο Παράρτημα ΑμεΑ Ανατολικής Αττικής, 20 προσώπων στο Παράρτημα ΑμεΑ Δυτικής Αττικής και ενός προσώπου σε μονάδα ψυχικής υγείας. Ο Ε.Μ.Π. θα συνεχίσει να παρακολουθεί τις συνθήκες διαβίωσης των προσώπων με σοβαρές νοητικές/ αναπτυξιακές διαταραχές στις νέες δομές εγκατάστασής τους.

Σύμφωνα με τον Ευρωπαϊκό Χάρτη Δικαιωμάτων και Υποχρεώσεων των Ηλικιωμένων που χρήζουν μακροχρόνιας Φροντίδας και Βοήθειας, τα ηλικιωμένα άτομα δικαιούνται σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπειά τους, τη σωματική και πνευματική ευεξία τους, την ελευθερία και την ασφάλεια τους, καθώς καθίσταται αναγκαίο να εξαρτώνται από άλλους για την υποστήριξη και την φροντίδα τους. Στο πλαίσιο αυτό, κλιμάκιο του ΕΜΠ διενήργησε επίσκεψη - αυτοψία για πρώτη φορά σε ιδιωτική μονάδα περίθαλψης ηλικιωμένων. Θα ακολουθήσουν περισσότερες επισκέψεις σε γηριατρικές δομές φιλοξενίας ηλικιωμένων προκειμένου να καταγραφούν οι συνθήκες διαβίωσης της ιδιαίτερως ευάλωτης αυτής πληθυσμιακής ομάδας.

4.5. Ψυχιατρεία

Ο ΕΜΠ επισκέφθηκε τη ψυχιατρική κλινική του Πανεπιστημιακού Γενικού Νο-

σοκομείου Ιωαννίνων και το ψυχιατρικό τομέα του Γ.Ν. «Γ. Χατζηκώστα». Συγκεκριμένα διενεργήθηκε επίσκεψη- αυτοψία στους δύο ξενώνες του νοσοκομείου και σε ένα διαμέρισμα στην κοινότητα.

Κλιμάκιο μετέβη επίσης και στο Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης, στο οποίο επισκέφθηκε: τα τέσσερα (4) Τμήματα Οξέων, Πανεπιστημιακή Κλινική Μέσης και Οξέων, Τμήμα Παρατεταμένης Νοσηλείας, Τμήμα Ψυχιατροδικαστικής (69 ΠΚ), Τμήμα Επανάταξης, συνομίλησε με τον Αναπληρωτή Διοικητή του Νοσοκομείου, τις Διευθύντριες Διοικητικού και του Γραφείου Κίνησης, τον Πρόεδρο του ΚΟΙΣΠΕ όπως επίσης και με τους επικεφαλής των ανωτέρω. Αναζητήθηκαν πληροφορίες σχετικά με την καθήλωση ασθενών, τη σίτιση, θέρμανση είδη καθημερινής υγιεινής.

4.6. Προαναχωρησιακά Κέντρα Κράτησης Αλλοδαπών

Από τις επισκέψεις του Συνηγόρου το 2017 σε Προαναχωρησιακά Κέντρα (ΠΡΟΚΕΚΑ) (Ταύρου, Κορίνθου, Αμυγδαλέζας, Λέσβου, Ξάνθης, Ορεστιάδας, Παρανεστίου) επιβεβαιώθηκαν κάποια από τα προβλήματα που επισημάνθηκαν στην προηγούμενη ετήσια έκθεσή του (σελ.137), όπως η κράτηση σε χώρους που έχουν φτάσει στα όριά τους ή είναι ακατάλληλοι από πλευράς προδιαγραφών της οδηγίας Επιστροφών (άρθρο 30 επ. Ν. 3907/2011).

Οστόσο, αναφέρεται το Προναχωρησιακό Κέντρο στην Αμυγδαλέζα, όπου οι συνθήκες διαβίωσης εμφανίζονται σαφέστατα βελτιωμένες σε σχέση με αυτές που επικρατούσαν σε προηγούμενες επισκέψεις μας, το 2014 και 2016. Ο αριθμός των κρατούμενων έχει κατά πολύ μειωθεί και κατά κανόνα το διάστημα κράτησης των αλλοδαπών δεν υπερβαίνει το εξάμηνο, σε αντίθεση με το παρελθόν, όπου διαπιστωνόταν κράτηση πέραν του ορίου των 18 μηνών του νόμου, η οποία αποτελούσε παράβαση κοινοτικού κανόνα δικαίου. Επίσης ελάχιστες (συγκεκριμένα 1) είναι οι περιπτώσεις ατόμων που κρατούνται, ενώ έχουν ζήσει για χρόνια στη χώρα με νόμιμο τίτλο διαμονής και εξέπυσαν της νομιμότητας λόγω μη έγκαιρης ανανέωσης της άδειας ή του δελτίου αιτούντος άσυλο. Σε αυτό βοήθησε η αλλαγή των διατάξεων της μεταναστευτικής νομοθεσίας που έδωσε δυνατότητα επανένταξης στη νόμιμη διαμονή της κατηγορίας αυτής των αλλοδαπών.

Στα Προαναχωρησιακά Παρανεστίου και Ξάνθης ο αριθμός κρατούμενων διατηρείται σε εύλογα όρια και οι συνθήκες διαβίωσης είναι γενικά ανεκτές, με μικρή υστέρηση της Ξάνθης ως προς την καθαριότητα των θαλάμων. Ως ειδικό πρόβλημα στο Παρανέστι επισημαίνεται ο ελλιπής χώρος προαυλισμού και η κατάργηση παλαιότερων δυνατοτήτων ψυχαγωγίας ή αθλοπαιδιών, λόγω αδυναμίας αξιοποίησης της συνολικής έκτασης του πρώην στρατοπέδου με επίκληση λόγων ασφαλείας εν όψει μείωσης του φυλακτικού προσωπικού. Η παντελής έλλειψη ια-

τρικού προσωπικού αποτελεί κοινό πρόβλημα και στα δύο αυτά Κέντρα, το οποίο φαίνεται να αναπληρώνεται επαρκώς μόνο στην Ξάνθη λόγω γειτνίασης με το τοπικό νοσοκομείο. Κοινό επίσης είναι το πρόβλημα της έλλειψης διερμηνέων, ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών. Στην Ξάνθη αξίζει να επισημανθούν η υποδειγματική μηχανοργάνωση και η πλήρης και αυτάρκης λειτουργία κλιμακίου της Υπηρεσίας Ασύλου.

Παραμένουν τα προβλήματα που επεσήμανε ο Συνήγορος στην ειδική έκθεσή του³⁰⁷ τον Απρίλιο 2017 «*Η πρόκληση των μεταναστευτικών ροών και της προστασίας των προσφύγων. Ζητήματα Διοικητικής διαχείρισης και δικαιωμάτων*»,³⁰⁸ της παντελούς έλλειψης διερμηνείας που δημιουργεί αλυσιδωτά προβλήματα στα Προαναχωρησιακά Κέντρα και της περιστασιακής παροχής ιατρικών υπηρεσιών. Χαρακτηριστικά, στο ΠΡΟΚΕΚΑ Κορίνθου τον Ιούλιο 2017 διαπιστώθηκε ο συνωστισμός στους μαζικούς κοιτώνες σε συνδυασμό με την μικρή διάρκεια (2 ώρες) προαυλισμού και την παντελή έλλειψη ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων για τους κρατούμενους προς επιστροφή. Παραμένει επίσης το πρόβλημα αποσπασματικής παροχής υπηρεσιών υγείας λόγω διακοπής της σύμβασης ΚΕΕΛΠΝΟ. Σημειώνεται ότι ο Συνήγορος προχώρησε σε αυτεπάγγελτη έρευνα για τον θάνατο αλλοδαπού στο Προαναχωρησιακό Κέντρο Ταύρου τον Φεβρουάριο του έτους 2017.

4.7. Θεσμικές παρεμβάσεις

4.7.1. Σχετικά με το σωφρονιστικό σύστημα

Ο Συνήγορος του Πολίτη απέστειλε στη Γ.Γ. Αντεγκληματικής Πολιτικής του ΥΔ-ΔΑΔ αναλυτικές παρατηρήσεις και σχόλια στο κείμενο στρατηγικού σχεδιασμού της αντεγκληματικής πολιτικής για την τριετία 2018-2020.

4.7.2. Σχετικά με τη διοικητική κράτηση αλλοδαπών

Ο Συνήγορος στην ειδική έκθεσή του με τίτλο «*Η πρόκληση των μεταναστευτικών ροών και της προστασίας των προσφύγων. Ζητήματα διοικητικής διαχείρισης και δικαιωμάτων*» περιλαμβάνει εκτενή σχόλια και παρατηρήσεις σχετικά με το ζήτημα της διοικητικής κράτησης αλλοδαπών.³⁰⁹

307. σελ. 52-53, 56 επ.,

308. https://www.synigoros.gr/resources/docs/greek_ombudsman_migrants_refugees_2017-el.pdf

309. https://www.synigoros.gr/resources/docs/greek_ombudsman_migrants_refugees_2017-el.pdf

4.7.3. Σχετικά με την ψυχική υγεία

- Προτάσεις του Συνηγόρου σχετικά με το μέτρο ασφαλείας της φύλαξης των ακαταλόγιστων δραστών στα ψυχιατρικά νοσοκομεία (βλ. Ετήσιες Εκθέσεις 2015 & 2016) συμπεριλήφθηκαν στις σχετικές διατάξεις του σχεδίου Νόμου «Μέτρα Θεραπείας ατόμων που απαλλάσσονται από την ποινή λόγω ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής και λοιπές διατάξεις», το οποίο τέθηκε σε δημόσια διαβούλευση από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατά το διάστημα 31/5-12/6/2017. Στο νομοσχέδιο τροποποιούνται διατάξεις των άρθρων 69 & 70 του Ποινικού Κώδικα και καταργούνται τα άρθρα 38 έως 41 του Ποινικού Κώδικα σχετικά με το μέτρο ασφαλείας ακαταλόγιστων ψυχικά ασθενών. Στο άρθρο 19 «Έλεγχος της εκτέλεσης του μέτρου» του σχεδίου νόμου αναφέρεται ρητά ο Συνήγορος του Πολίτη, μεταξύ άλλων σχετικών επιτροπών ή σωμάτων, ως Αρχή ελέγχου εκτέλεσης του μέτρου.
- Επίσης, σε συνέχεια της πολύχρονης ενασχόλησης του Συνηγόρου με το ζήτημα της Ακούσιας Νοσηλείας Ψυχικά Ασθενών - υπό το πρίσμα και της της αρμοδιότητάς του ως ΕΜΠ - ζητήθηκε και έγινε δεκτή από το Υπουργείο Υγείας η συμμετοχή μέλους της Αρχής στην Ομάδα Εργασίας για την Επικαιροποίηση του Θεσμικού Πλαισίου για την Ακούσια Νοσηλεία.³¹⁰

5. Οργάνωση και παροχή υπηρεσιών υγείας

Ανατέθηκε³¹¹ στον Συνήγορο του Πολίτη η άσκηση των καθηκόντων του Συνηγόρου της Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Κατά την άσκηση των καθηκόντων των αρμοδιοτήτων του σχετικά με τα δικαιώματα της υγείας, πρόνοια και κοινωνικής αλληλεγγύης, ο Συνήγορος της Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης εισηγείται προς τα αρμόδια υπουργεία μέτρα για την αποκατάσταση και προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών, την εξάλειψη των φαινομένων κακοδιοίκησης και τη βελτίωση της λειτουργίας των υπηρεσιών υγείας και κοινωνικής αλληλεγγύης και των σχέσεών τους με τον πολίτη. Περαιτέρω, έχει προβλεφθεί ότι ο Υπουργός Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης μπορεί να παραπέμπει στον Συνήγορο του Πολίτη, προκειμένου αυτός να διερευνεί στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, αναφορές πολιτών που στρέφονται κατά των δημοσίων υγειονομικών και προνοιακών υπηρεσιών.

Στο πλαίσιο της παραπάνω αρμοδιότητάς του, ο Συνήγορος του Πολίτη εξετάζει

310. Αρ. Αποφ. Α1β/Γ.Π.31142 ΦΕΚ 225/ΥΟΔΔ/16/05/17

311. άρθρο 18 παρ. 1 Ν. 3923/04

ένα ευρύ φάσμα προβλημάτων που αντιμετωπίζει ο χρήστης υπηρεσιών υγείας και είτε συνδέονται με την οργάνωση και λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών υγείας και τη δημόσια υγεία είτε ανακύπτουν από την παραβίαση των δικαιωμάτων των χρηστών υπηρεσιών υγείας. **Σχετικά προβλήματα που έχουν τεθεί κατ' επανάληψη προς διερεύνηση είναι η υποστελέχωση και η έλλειψη υποδομών, η μη πλήρωση των ελάχιστων προδιαγραφών ασφαλούς περίθαλψης, όπου αυτές προβλέπονται, όπως πχ για την ασφαλή χορήγηση αναισθησίας, η πλημμελής τήρηση κανόνων καθαριότητας, απολύμανσης και αντισηψίας, η παράλειψη ενημέρωσης πριν από την συγκατάθεση, η διενέργεια ιατρικών πράξεων χωρίς τη συγκατάθεση του ασθενούς. Έμφαση δίδεται στην προστασία των δικαιωμάτων ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων, όπως είναι οι ηλικιωμένοι, τα άτομα με αναπηρίες, οι σωματικά και ψυχικά ασθενείς, οι αλλοδαποί και άλλοι.**

Κατά την προηγούμενη χρονιά οι παρεμβάσεις του Συνηγόρου της Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης συνοψίζονται στα ακόλουθα:

Στην Οργάνωση Υπηρεσιών Υγείας επισημάνθηκε:

- ότι οργανωτικά και λειτουργικά προβλήματα δεν δικαιολογούν τη μη πραγματοποίηση βαριατρικών επεμβάσεων στη Βόρεια Ελλάδα και ζήτησε τη λήψη για την κάλυψη της σχετικής ανάγκης,
- ότι της διενέργειας επεμβάσεων διαδερμικής εμφύτευσης αορτικής βαλβίδας θα πρέπει να έχει προηγηθεί η χορήγηση της προβλεπόμενης άδειας στο νοσηλευτικό ίδρυμα που την αιτείται και ζητήθηκε να διερευνηθεί η διενέργεια των επεμβάσεων αυτών στο Πανεπιστημιακό Γενικό Νοσοκομείο Πατρών, παρότι δεν είχε ακολουθηθεί η προβλεπόμενη διαδικασία αδειοδότησης.

Σε σχέση με τα δικαιώματα των ασθενών τονίστηκε ότι:

- Παρά την κατοχύρωση του δικαιώματος πρόσβασης στο ιατρικό φάκελο, εξακολουθούν να παρουσιάζονται προβλήματα σε σχέση με την υλοποίησή του στην πράξη.
- Θα πρέπει να επιδεικνύεται συμπόνια από τους επαγγελματίες στον ευαίσθητο χώρο της υγείας και να εξαντλούνται οι προσπάθειες για την εξυπηρέτηση των χρηστών υπηρεσιών υγείας από τις δημόσιες μονάδες υγείας, ιδίως αυτών που ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως της τρίτης ηλικίας.
- Θα πρέπει να επιλυθούν τα προβλήματα που σχετίζονται με τη χορήγηση ΑΜΚΑ σε υπηκόους τρίτων χωρών, ιδίως ασυνόδευτους ανήλικους και αιτούντες διεθνούς προστασίας, ώστε να έχουν απρόσκοπτη πρόσβαση σε δωρεάν υπηρεσίες υγείας, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία.
- Η απρόσκοπτη πρόσβαση σε φάρμακα και θεραπείες των οροθετικών ατόμων

αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα και αδιαπραγμάτευτη παράμετρο στην πορεία προς την εξάλειψη της νόσου και θα πρέπει να ληφθεί μέριμνα για την κάλυψη των συσσωρευμένων και τρεχουσών αναγκών των Εθνικών Κέντρων Αναφοράς της χώρας σε αντιδραστήρια, για τη διεκπεραίωση των εξετάσεων ποσοτικής μέτρησης ιικού φορτίου και γονοτυπικού ελέγχου που εκκρεμούν και των νέων που προστίθενται καθημερινά.

- Αναφορικά με τη δημόσια υγεία ο Συνήγορος του Πολίτη τόνισε ότι:
- Η αδυναμία της διοίκησης να εφαρμόσει την αντικαπνιστική νομοθεσία οφείλεται στην ανεπάρκεια των ελεγκτικών μηχανισμών να διεξάγουν αποτελεσματικούς ελέγχους και την αλληλοεπικάλυψη των αρμοδιοτήτων διαφορετικών υπηρεσιών για τον έλεγχο των παραβάσεων και την επιβολή προστίμων.

Τέλος, ο Συνήγορος του Πολίτη προχώρησε στη διενέργεια των παρακάτω δύο αυτεπάγγελτων ερευνών:

- Για την άρνηση αναισθησιολόγων του Γενικού Νοσοκομείου Σάμου να συμμετέχουν σε επεμβάσεις τεχνητής διακοπής κύησης και τόνισε ότι το δικαίωμα των γιατρών να αρνηθούν τη διακοπή κύησης για λόγους συνείδησης είναι απολύτως κατοχυρωμένο και για τους ιατρούς του δημοσίου συστήματος υγείας, η άσκησή του δεν θα πρέπει να παρακωλύει την παροχή υπηρεσιών από τις δημόσιες υπηρεσίες.
- Σχετικά με την παύση λειτουργίας ιδιωτικής τράπεζας ομφαλοπλακουντιακού αίματος και τόνισε ότι θα πρέπει να διασφαλιστεί το βιολογικό υλικό της συγκεκριμένης εταιρείας και να ληφθούν μέτρα από το Υπουργείο Υγείας, τον ΕΟΜ και την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα για την αδειοδότηση των ιδιωτικών τραπεζών φύλαξης, τον έλεγχό τους και την προστασία των δικαιωμάτων εκείνων που συναλλάσσονται με αυτές.

5.1. Θέματα υπηρεσιών υγείας

5.1.1. Αδυναμία διενέργειας βαριατρικών επεμβάσεων στη Βόρεια Ελλάδα

Ο Συνήγορος του Πολίτη έλαβε 18 αναφορές ασθενών με νοσογόνο παχυσαρκία, οι οποίοι βρίσκονταν στη λίστα αναμονής για την υποβολή τους σε βαριατρικές επεμβάσεις, στο μοναδικό Νοσοκομείο της Βόρειας Ελλάδας, στο οποίο υπάρχει δυνατότητα διενέργειας της συγκεκριμένης επέμβασης. Έπειτα από αναμονή διάρκειας σε κάποιες περιπτώσεις από μερικούς μήνες έως και πάνω από έναν χρόνο, οι ασθενείς παραπονούσαν ότι δεν είχαν καμία ενημέρωση για το πότε θα γίνει η επέμβαση. Από την αλληλογραφία του Συνηγόρου του Πολίτη με τις εμπλεκόμενες υπηρεσίες, ανα-

δείχτηκαν λειτουργικές και οργανωτικές δυσλειτουργίες, οι οποίες τελικά οδήγησαν σε παραίτηση τον μοναδικό γιατρό του Νοσοκομείου που είχε ειδικευση στη συγκεκριμένη επέμβαση. Οι ασθενείς στη λίστα ειδοποιήθηκαν μετά από απαίτηση του Συνηγόρου του Πολίτη με συστημένη αλληλογραφία για τη ματαίωση της επέμβασης. Περαιτέρω, ο Συνήγορος του Πολίτη, επεσήμανε στην αρμόδια ΥΠΕ την ανάγκη να δημιουργηθεί εκ νέου κέντρο αναφοράς στην Βόρειο Ελλάδα στο Δημόσιο Τομέα, ώστε να μην αναγκάζονται οι πολίτες να ταξιδεύουν 500 και πλέον χιλιόμετρα, για να υποβληθούν σε βαριατρικές επεμβάσεις, και ζήτησε τη λήψη μέτρων προς αυτήν την κατεύθυνση (πχ επιμόρφωση ήδη υπηρετούντων χειρουργών).³¹²

5.1.2. Διενέργεια επεμβάσεων διαδερμικής εμφύτευσης αορτικής βαλβίδας από νοσοκομείο που δεν έχει λάβει τη σχετική άδεια

Για ορισμένες σύνθετες και υψηλού κόστους επεμβάσεις έχει θεσπιστεί ειδικό πλαίσιο για τους όρους και τις προϋποθέσεις λειτουργίας των κέντρων που τις διενεργούν. Ειδικότερα, προϋπόθεση για τη νόμιμη διενέργεια επεμβάσεων διαδερμικής εμφύτευσης αορτικής βαλβίδας είναι η αδειοδότηση του αντίστοιχου Κέντρου σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο οικείο νομικό πλαίσιο. Κατά τη διερεύνηση σχετικής αναφοράς από τον Συνήγορο του Πολίτη, προέκυψε ότι η καρδιολογική κλινική του Πανεπιστημιακού Γενικού Νοσοκομείου Πατρών, όπου διενεργήθηκε η σχετική επέμβαση στη μητέρα της ενδιαφερομένης, δεν είχε ακολουθήσει τη σχετική διαδικασία, προκειμένου να λάβει την προβλεπόμενη άδεια. Ο Συνήγορος του Πολίτη ζήτησε να διερευνηθεί με ευθύνη ποίου δεν ακολουθήθηκε η διαδικασία αδειοδότησης που ισχύει από τον Νοέμβριο 2015 και αν είναι νόμιμη η διενέργεια τέτοιων επεμβάσεων έως την ολοκλήρωση της σχετικής διαδικασίας για την αδειοδότηση του Νοσοκομείου. Περαιτέρω, υποδείχθηκε να ληφθεί μέριμνα για την άμεση ολοκλήρωση της διαδικασίας αδειοδότησης του νοσοκομείου για τη διενέργεια εμφύτευσης αορτικής βαλβίδας διαδερμικά ή διακορυφαία και για τη σύνδεση της αδειοδότησης ενός νοσοκομείου για τη διενέργεια της συγκεκριμένης ιατρικής πράξης με την κοινωνικοασφαλιστική κάλυψη της δαπάνης γι' αυτήν. Πέραν τούτου, ο Συνήγορος του Πολίτη επέκρινε τη γραφειοκρατική προσέγγιση των δικαιωμάτων των ασθενών με την υιοθέτηση εντύπου συγκατάθεσης που δεν είναι προσαρμοσμένο στα δεδομένα που θέτει το ισχύον νομικό πλαίσιο για τις συγκεκριμένες επεμβάσεις και δεν τεκμηριώνει ότι έλαβε χώρα η αναλυτική ενημέρωση που πρέπει να προηγηθεί της ενυπόγραφης συγκατάθεσης και αν δόθηκε η δυνατότητα απαντήσεων σε τυχόν ερωτήσεις και απορίες του ασθενούς.³¹³

312. ΦΥ 208157/15, 217377, 218991, 218738, 218433/16

313. ΦΥ 226626/17

5.2. Δικαιώματα Ασθενών

5.2.1. Πρόσβαση στον ιατρικό φάκελο νοσηλευθέντων με ψυχιατρική διαταραχή

Παρά τη σαφήνεια του σχετικού νομικού πλαισίου και τις επιταγές της διαφάνειας και του δημόσιου ελέγχου, εξακολουθεί να είναι προβληματική η πρόσβαση ακόμη και του ίδιου του ασθενούς ή εξουσιοδοτημένου από αυτόν τρίτου προσώπου στον ιατρικό του φάκελο. Τούτο ισχύει ιδίως για τους ψυχικά πάσχοντες, παρότι η πρόσβαση έχει αντιμετωπιστεί θεσμικά, αλλά και επιβάλλεται από τις σύγχρονες απόψεις που ακολουθούνται στην ψυχιατρική. Ασθενής με ψυχιατρική διαταραχή ζήτησε τη διαμεσολάβηση του Συνηγόρου του Πολίτη διαμαρτυρόμενος για τη μη χορήγηση του ιατρικού του φακέλου από την ψυχιατρική κλινική του Αιγινήτειου Νοσοκομείου που νοσηλεύτηκε, με την αιτιολογία ότι αυτό επιβάλλεται από το θεραπευτικό σκοπό. Ο Συνήγορος του Πολίτη απηύθυνε επιστολή στην ψυχιατρική κλινική του δημόσιου νοσοκομείου και τόνισε ότι η πρόσβαση του ψυχικά ασθενή στον ιατρικό του φάκελο είναι αναφαίρετο και θεσμικά κατοχυρωμένο δικαίωμά του. Μετά την παρέμβαση του Συνηγόρου, δόθηκε ο ιατρικός φάκελος στον ασθενή.³¹⁴

5.2.2. Ενσυναίσθηση και σεβασμός του ασθενούς κατά την παροχή φροντίδας υγείας

Στον χώρο της υγείας η κοινωνικοοικονομική κρίση καθιστά αναγκαία περισσότερο από κάθε άλλη στιγμή την ενσωμάτωση της συμπόνιας στην παροχή φροντίδας υγείας από τους επαγγελματίες υγείας και από όλους τους εργαζόμενους στην υγεία και πρόνοια, η οποία εμπεριέχει αξίες, όπως η συμπάθεια, η ενσυναίσθηση και ο σεβασμός. Αυτό επεσήμανε ο Συνήγορος του Πολίτη κατά την εξέταση αναφοράς ηλικιωμένου πολίτη, ο οποίος διαμαρτυρήθηκε, επειδή έμεινε αναπάντητη επιστολή διαμαρτυρίας που υπέβαλε στο Πανεπιστημιακό Γενικό Νοσοκομείο Έβρου-Νοσοκομείο Αλεξανδρούπολης σχετικά με την άσχημη αντιμετώπισή του από τις υπηρεσίες του νοσοκομείου κατά την προσπάθειά του να παραδώσει για ιστολογική εξέταση παρασκευάσμα βιοψίας που ελήφθη από το νοσοκομείο του τόπου κατοικίας του. Αναπάντητο αρχικά έμεινε και το έγγραφο του Συνηγόρου του Πολίτη, το οποίο απαντήθηκε τελικά από το εμπλεκόμενο νοσοκομείο, μετά από παρέμβαση της αρμόδιας ΥΠΕ. Ως αιτιολογία για τη μη απάντηση του νοσοκομείου αναφέρθηκε ότι η επιστολή του ενδιαφερόμενου ήταν αόριστη, το παραστατικό του δεν ήταν νόμιμο και το παραπεμπτικό του άλλου δημόσιου νοσοκομείου ελλιπές. Ο Συνήγορος του Πολίτη αντέταξε ότι στο πλαίσιο της γενικότερης

314. ΦΥ 196850/15 www.synigoros.gr/resources/docs/20170321-synopsi.pdf

υποχρέωσης για εξασφάλιση προσβασιμότητας των πολιτών σε υπηρεσίες υγείας έπρεπε να εξαντληθούν όλες οι δυνατότητες της υπηρεσίας για τη συμπλήρωση του παραπεμπτικού από το άλλο νοσοκομείο και τη διερεύνηση για τυχόν δυνατότητα λήψης νέου δείγματος από το εμπλεκόμενο νοσοκομείο, με τελικό στόχο να καλύψει την ανάγκη για παροχή υγειονομικής φροντίδας σε ηλικιωμένο πολίτη. Μετά την παρέμβαση του Συνηγόρου, ο Διοικητής του νοσοκομείου ζήτησε συγνώμη από τον πολίτη για τη μη απάντηση στην καταγγελία του και έδωσε εντολή για διενέργεια ΕΔΕ.³¹⁵

5.2.3. Προβλήματα στην πρόσβαση σε δωρεάν υπηρεσίες υγείας των δικαιούχων και αιτούντων διεθνή προστασία και ασυνόδευτων ανηλίκων

Σε συνέχεια μεγάλου αριθμού αναφορών, ο Συνήγορος του Πολίτη διαπίστωσε την άρνηση πολλών Κέντρων Εξυπηρέτησης Πολιτών (ΚΕΠ) της χώρας να χορηγήσουν ΑΜΚΑ σε ασυνόδευτους ανήλικους και αιτούντες διεθνή προστασία, των οποίων το αίτημα καταγράφεται με απλή καταγραφή, λόγω μη πρόσβασης στην αγορά εργασίας. Από τη διερεύνηση προέκυψε ότι προβλήματα στη χορήγηση ΑΜΚΑ αντιμετωπίζουν και οι δικαιούχοι και αιτούντες διεθνή προστασία, των οποίων το αίτημα είχε καταγραφεί πλήρως, καθώς τους ζητούνται επιπλέον δικαιολογητικά, όπως πχ σύμβαση εργασίας ή ΑΦΜ, παρά τις προβλέψεις της σχετικής νομοθεσίας. Εξ αυτού του λόγου, σε συνδυασμό με τη μη ενεργοποίηση της προβλεπόμενης στον νόμο Κάρτας Υγειονομικής Περίθαλψης Αλλοδαπού (ΚΥΠΑ), οι κατηγορίες αυτές του πληθυσμού αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα σε σχέση με την πρόσβασή τους σε δωρεάν υπηρεσίες υγείας, τις οποίες δικαιούνταν να λαμβάνουν με βάση το ισχύον πλαίσιο, αλλά και σε άλλου είδους υπηρεσίες, για τις οποίες απαιτείται ΑΜΚΑ. **Μετά από παρέμβαση της Αρχής, το Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής ζήτησε από το Υπουργείο Διοικητικής Ανασυγκρότησης να δοθούν κατάλληλες κατευθύνσεις προς τα ΚΕΠ, ώστε να μην παρακωλύεται η χορήγηση ΑΜΚΑ σε δικαιούχους και αιτούντες διεθνή προστασία.** Εν τέλει, προς αποκατάσταση των προβλημάτων, με έκδοση ερμηνευτικής εγκυκλίου³¹⁶ που υπογράφηκε από τους Υπουργούς Υγείας και Μεταναστευτικής Πολιτικής και τον Υφυπουργό Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης διευκρινίστηκε ότι: 1) η άδεια διαμονής διεθνούς προστασίας και τα δελτία αιτούντος διεθνή προστασία/αιτήσαντος άσυλο πληρούν τον τύπο των εγγράφων που αιτούνται για την απόδοση ΑΜΚΑ σε ξένους υπηκόους, 2) δεν απαιτείται η ύπαρξη εργασιακής σχέσης ή η παροχή υπηρεσιών ή έργου ούτε φορέα κοινωνικής ασφάλ-

315. ΦΥ 203877/15

316. αρ. πρωτ. 31547/9662/13/2/18

λίσης ή φορέα υγείας και 3) δεν απαιτείται η συμπλήρωση του πεδίου ΑΜΚΑ του εκπροσώπου του ασυνόδευτου ανήλικου. Δύο χρόνια, ωστόσο, μετά τη θέση σε ισχύ του άρθρου 33 Ν. 4368/2016 και της ΚΥΑ Α3γ/25132/4.4.2016 (ΦΕΚ Β 908) για την περίθαλψη των ανασφάλιστων και των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων του πληθυσμού, παραμένει σε εκκρεμότητα η έκδοση της ΚΥΠΑ, με συνέπεια να μην είναι δυνατή η δωρεάν πρόσβαση σε όλες τις προβλεπόμενες από το οικείο νομικό πλαίσιο υπηρεσίες και παροχές υγείας όλων εκείνων των κατηγοριών δικαιούχων που λόγω του νομικού καθεστώτος διαμονής τους δεν δικαιούνται να λάβουν ΑΜΚΑ.³¹⁷

5.2.4. Έλλειψη αντιδραστηρίων για τη διενέργεια εξετάσεων γονοτυπικού ελέγχου και ελέγχου ιικού φορτίου σε οροθετικούς

Ο Συνήγορος του Πολίτη παρέλαβε αναφορές σχετικά με τη μεγάλη καθυστέρηση που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια στη διενέργεια εξετάσεων μέτρησης ιικού φορτίου και τις εξετάσεις γονοτυπικού ελέγχου. Στην ουσία αναφέρεται ότι έχει σταματήσει η διενέργεια των σχετικών εξετάσεων, οι οποίες είναι αναγκαίες, προκειμένου να διαπιστώνεται η εξελικτική πορεία του ιού και να γίνονται οι αναγκαίες προσαρμογές στη φαρμακολογική προσέγγιση και την εν γένει αντιμετώπιση, όταν αναπτύσσεται ανοχή. Από τη διερεύνηση πράγματι επιβεβαιώθηκε η καθυστέρηση, η οποία είναι άμεσα συναρτώμενη με την έλλειψη των απαιτούμενων αντιδραστηρίων και τις διαδικασίες διενέργειας διεθνούς διαγωνισμού για την προμήθειά τους. Παρότι απαντήθηκε ότι το ΚΕΕΛΠΝΟ έχει προβεί στις απαραίτητες ενέργειες, προκειμένου τα εργαστήρια να πραγματοποιούν τις εξετάσεις και να αντιμετωπιστούν τα όποια προβλήματα οφείλονται στις ελλείψεις αντιδραστηρίων, δεν κατονομάζονται οι ενέργειες και το αποτέλεσμα τους. **Ο Συνήγορος του Πολίτη τόνισε ότι η απρόσκοπτη πρόσβαση των οροθετικών ατόμων σε φάρμακα και θεραπείες αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα και αδιαπραγμάτευτη παράμετρο στην πορεία προς την εξάλειψη της νόσου, ενώ οι καθυστερήσεις στη διενέργειά τους μπορεί να έχουν επίπτωση στην υγεία του ίδιου του ασθενή και στη δημόσια υγεία, και ζήτησε να ενημερωθεί για τους λόγους που δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη ο διεθνής διαγωνισμός, σε ποιο στάδιο βρίσκεται η διαδικασία, πότε αναμένεται η ολοκλήρωσή της και ποια μέτρα πρόκειται να ληφθούν για την επίλυση του προβλήματος άμεσα και οριστικά βάσει δεσμεύσεων και χρονοδιαγράμματος του Υπουργείου και υλοποίηση εξαγγελιών για την πρόσβαση σε εξετάσεις αναγκαίες για την υγεία και τη ζωή.**³¹⁸

317. ΦΥ 221556/16, 232752, 228384, 226847/17

318. ΦΥ 221567/16, 225350/17

5.3. Θέματα δημόσιας υγείας

5.3.1. Απαγόρευση καπνίσματος

Ο Συνήγορος του Πολίτη λαμβάνει συνεχώς από το 2013 αναφορές πολιτών που διαμαρτύρονται για τη μη εφαρμογή του Νόμου για την απαγόρευση του καπνίσματος στους δημόσιους χώρους και τη μη προσέλευση της αστυνομίας, όταν καλείται επί τόπου για τη διαπίστωση παραβάσεων. Παρά την αναλυτική και επαρκώς νομοθετημένη απαγόρευση του καπνίσματος από το 2005 και μετά, οι αντικαπνιστικοί νόμοι παραμένουν ανεφάρμοστοι, εξαιτίας της ανυπαρξίας αποτελεσματικών ελέγχων για την εφαρμογή του νόμου την στιγμή που συμβαίνουν οι παραβάσεις, και επιβολής των προβλεπόμενων ποινών στους παραβάτες. Η αδυναμία της δημόσιας διοίκησης να εφαρμόσει αποτελεσματικά το νόμο επιτάθηκε από την νομοθετημένη παράλληλη αρμοδιότητα και εμπλοκή πολλών δημοσίων υπηρεσιών, καθιστώντας διαφορετικές υπηρεσίες αρμόδιες για τον έλεγχο των παραβάσεων και για τη βεβαίωση προστίμων, ώστε η διαδικασία ελέγχου και επιβολής κυρώσεων να γίνεται δύσκολη και ανεφάρμοστη. Μετά από έρευνα, ο Συνήγορος του Πολίτη απέστειλε πόρισμα προς τους συναρμόδιους Υπουργούς, τονίζοντας την ανεπάρκεια των ελεγκτικών μηχανισμών, ιδιαίτερα κατά τις βραδινές ώρες, την ανάγκη συντονισμού των υπηρεσιών που εμπλέκονται στην εποπτεία, έλεγχο και επιβολή προστίμων και κυρώσεων στους παραβάτες, και τη σημασία της σοβαρής εμπλοκής της αστυνομίας στους βραδινούς ελέγχους.³¹⁹

5.4. Αυτεπάγγελτες έρευνες

5.4.1. Άρνηση συμμετοχής αναισθησιολόγων σε επεμβάσεις τεχνητής διακοπής κύησης

Ο Συνήγορος του Πολίτη αποφάσισε τη διενέργεια αυτεπάγγελτης έρευνας σχετικά με την άρνηση των αναισθησιολόγων του Γενικού Νοσοκομείου Σάμου να χορηγούν αναισθησία σε επεμβάσεις τεχνητής διακοπής κύησης, επικαλούμενοι λόγους ηθικής συνείδησης.³²⁰ Ειδικότερα διερευνήθηκαν οι περιστάσεις, υπό τις οποίες προέκυψε η άρνηση, η νομιμότητα της επίκλησης των λόγων ηθικής συνείδησης από τους ιατρούς, οι διαδικασίες ελέγχου που ενεργοποιήθηκαν για την τήρηση των δεοντολογικών και υπηρεσιακών καθηκόντων των ιατρών, καθώς

319. ΦΥ 199955/15, 27558, 225420, 229634, 228365, 224574, 224174/17

320. ΓρΣυν 112/12/7/17

και τα μέτρα που λήφθηκαν για την απρόσκοπτη πρόσβαση των χρηστών υπηρεσιών υγείας σε επεμβάσεις τεχνητής διακοπής κύησης. Με την ολοκλήρωσή της έρευνας, συντάχθηκε πόρισμα προς τον αρμόδιο Υπουργό Υγείας, στο οποίο διαπιστώθηκε ότι υπήρξε αιφνίδια συλλογική μεταστροφή ιατρών σε θέματα συνείδησης, αφού στα χρόνια που υπηρετούν στο Γενικό Νοσοκομείο Σάμου δεν προβλήθηκε στο παρελθόν σχετικό αίτημα. Επίσης, προέκυψε με σαφήνεια ότι η άρνηση των αναισθησιολόγων συνδέεται με προβλήματα συνεργασίας τους με τους ιατρούς του της μαιευτικής-γυναικολογικής κλινικής και τονίστηκε η υποχρέωση της διοίκησης να διερευνήσει την ενδεχόμενη διάπραξη πειθαρχικού παραπτώματος, λόγω άρνησης εκπλήρωσης υπηρεσιακού καθήκοντος, αφού η άσκηση του δικαιώματος άρνησης δεν επιτρέπεται να αποσκοπεί στην αποδέσμευση αυτών που το ασκούν από το υπηρεσιακό ή δεοντολογικό καθήκον για λόγους άλλους από λόγους συνείδησης. Περαιτέρω, επισημάνθηκε ότι, παρότι το δικαίωμα των γιατρών να αρνηθούν τη διακοπή κύησης για λόγους συνείδησης είναι απολύτως κατοχυρωμένο και για τους ιατρούς του δημοσίου συστήματος υγείας, η άσκησή του δεν θα πρέπει να παρακωλύει την παροχή υπηρεσιών από τις δημόσιες υπηρεσίες και να πλήττει τη νομοθετικά κατοχυρωμένη ελευθερία της εγκύου σε τεχνητή διακοπή κύησης. Τούτο ισχύει, ιδίως για περιπτώσεις, όπως η διερευνώμενη, που το δικαίωμα άρνησης ασκείται από το σύνολο των αναισθησιολόγων του μοναδικού δημοσίου νοσοκομείου του νησιού.³²¹

5.4.2. Παύση λειτουργίας ιδιωτικής τράπεζας Ομφαλοπλακουντιακού Αίματος

Ο Συνήγορος του Πολίτη μετά από συνεχή διαμαρτυρία και υποβολή αναφορών πολιτών αποφάσισε³²² αυτεπαγγέλτως τη διερεύνηση της υπόθεσης παύσης επιχειρηματικής δραστηριότητας ιδιωτικής εταιρείας φύλαξης ομφαλοπλακουντιακού αίματος STEM HEALTH HELLAS. Με αφορμή τη συγκεκριμένη υπόθεση εξετάστηκαν η προστασία του βιολογικού υλικού από ιδιωτικές τράπεζες ομφαλοπλακουντιακού αίματος (ΟΠΑ) που παύουν την επιχειρηματική τους δραστηριότητα, τα μέτρα που οι αρμόδιες υπηρεσίες έλαβαν και προγραμματίζουν να λάβουν, η τήρηση των βασικών δικαιωμάτων χρηστών υπηρεσιών υγείας, καθώς και οι διαδικασίες αδειοδότησης των ιδιωτικών τραπεζών ΟΠΑ και οι διαδικασίες και τα μέτρα ελέγχου που τέθηκαν σε εφαρμογή από τις αρμόδιες υπηρεσίες. Με την ολοκλήρωση της έρευνας συντάχθηκε πόρισμα προς τον υπουργό και αναπληρωτή υπουργό Υγείας, σύμφωνα με το οποίο, η συγκεκριμένη ιδιωτική τράπεζα λειτουργούσε ως απλή εμπορική επιχείρηση. Επ' αυτού ο Συνήγορος επεσήμανε

321. ΦΥ 230165/17 <https://www.synigoros.gr/resources/20171006-dt-anaisthiologoi--2.pdf>

322. ΓρΣυν 112/12/7/17

την ευθύνη του υπουργείου Υγείας που επέτρεψε δια της πολυετούς αδράνειάς του, την εν τοις πράγμασι εν γένει λειτουργία των τραπεζών ΟΠΑ σε καθεστώς αρρύθμιστο. Παράλληλα ευθύνες εντοπίστηκαν και για τον Εθνικό Οργανισμό Μεταμοσχεύσεων (ΕΟΜ) και το αρμόδιο τμήμα του Υπουργείου Υγείας που έχουν επιφορτιστεί με τον έλεγχο των συγκεκριμένων τραπεζών. Ο Συνήγορος του Πολίτη πρότεινε να εκδοθεί εγκύκλιος από το υπουργείο Υγείας που θα τονίζει την υποχρέωση ένταξης και φύλαξης στον ιατρικό φάκελο της μητέρας αντιγράφου του υπογεγραμμένου εντύπου συναίνεσης και να ληφθεί μέριμνα για την τήρηση της διαδικασίας ενημέρωσης και των δύο γονέων για τη φύλαξη ΟΠΑ, ώστε να διασφαλίζεται η συνειδητή επιλογή μεταξύ δημόσιας ή ιδιωτικής τράπεζας και η ενημερωμένη συναίνεση των συμβαλλομένων. Περαιτέρω, ζητείται 1) ο ΕΟΜ σε συνεργασία με το υπουργείο Υγείας να επιβλέπει τη διασφάλιση του βιολογικού υλικού της συγκεκριμένης εταιρείας, χωρίς περαιτέρω οικονομική επιβάρυνση των συμβεβλημένων γονέων, και 2) το υπουργείο Υγείας σε συνεργασία με την Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων να προχωρήσει τη διαδικασία αδειοδότησης των ιδιωτικών τραπεζών φύλαξης που έχουν λάβει άδεια και να κινήσει διαδικασίες ελέγχου στις υπόλοιπες.³²³

323. ΦΥ 231565 <https://www.synigoros.gr/resources/20171110-porisma-kp--2.pdf>